

PÄÄMÄÄRIEN VALTAKUNNAN KANSALAISET

Paperittomuuden ammattieettinen haaste sosiaalialan työntekijöille

Milla Elo
Opinnäytetyö, kevät 2017
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan koulutusohjelma
Sosionomi (AMK)

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 ETIIKKA SOSIAALIALALLA.....	7
2.1 Etiikka	7
2.2 Sosiaalialan ammattietiikka	9
2.3 Ammattieettinen harkinta ja vastuu.....	13
2.4 Sosiaalialan ammattietiikkaan liittyviä tutkimuksia.....	16
3 PAPERITTOMUUS	18
3.1 Paperittomuuden määritelmä	18
3.2 Paperittomien määrä ja ennakoitavat muutokset.....	18
3.3 Paperittomien oikeudellinen asema	19
3.4 Paperittomien kohtaamiseen liittyviä tutkimuksia.....	20
4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	24
4.1 Tutkimuksen kytkeytyminen laajempaan tutkimukseen	24
4.2 Tutkimuksen tarkoitus, tavoitteet ja kysymyksenasettelu	25
4.3 Tutkimusmenetelmä ja aineistonkeruu	26
4.4 Aineiston prosessointi ja analysointi	30
5 TUTKIMUSTULOKSET.....	33
5.1 Paperittomien asiakkaiden asema	33
5.2 Työntekijöiden positio	41
5.3 Työntekijöiden kokemat ristiriidat.....	45
5.4 Johtopäätökset.....	49
6 POHDINTA	53
LÄHTEET	55
LIITE 1 – HAASTATTELUISSA KÄYTETYT ESIMERKKITAPAUKSET.....	61
LIITE 2 – HAASTATTELUKYSYMYKSET	62
LIITE 3 – KYSELYLOMAKE.....	63

TIIVISTELMÄ

Elo, Milla.

Päämäärien valtakunnan kansalaiset. Paperittomuuden ammattieettinen haaste sosiaalialan työntekijöille. Diak Helsinki, kevät 2017. 60 s., 3 liitettä.

Diakonia-ammattikorkeakoulu, Sosiaalialan koulutusohjelma, sosionomi (AMK).

Opinnäytetyön tavoitteena oli tutkia julkisella sektorilla toimivien sosiaalialan työntekijöiden kokemia ammattieettisiä haasteita, jotka liittyvät paperittomien eli oikeudettomassa asemassa olevien ulkomaalaisten ammatilliseen kohtaamiseen. Tutkimus pyrki selvittämään millaisia ammattieettisiä ristiriitoja paperittomien asiakkaiden kohtaaminen sosiaalialan työntekijöille aiheuttaa ja kuinka työntekijät kokevat eettisen vastuunsa näissä ristiriitatilanteissa painottuvan.

Tutkimukseen osallistui yhteensä kaksikymmentä julkisella sektorilla työskentelevää johtavaa sosiaalityöntekijää, sosiaalityöntekijää ja sosiaaliohjaajaa eri puolilta Suomea. Tutkimusaineisto kerättiin yhden työntekijän yksilöhaastattelulla, kahdeksan työntekijän ryhmähaastattelulla sekä kirjallisella kyselyllä, johon vastasi yhteensä yksitoista työntekijää.

Tutkimusmenetelmänä oli laadullinen, teoriaohjaava sisällönanalyysi. Tutkimusaineisto tiivistettiin ja esiteltiin kolmen pääkategorian alla, jotka käsittelivät paperittomien asiakkaiden asemaa, työntekijöiden positiota sekä työntekijöiden kokemia eettisiä ristiriitoja. Varsinaisiin tutkimuskysymyksiin vastaavat tulokset saatiin vertailemalla näiden kolmen pääkategorian tuloksia sosiaalialan ammattieettisiin periaatteisiin.

Tutkimustulosten mukaan julkisen sosiaalityön työntekijät kokevat eettisiä ristiriitoja kaikilla paperittomien asiakassuhteen tasoilla ja kokevat sosiaalityön tekemisen sen tyypillisistä lähtökohdista käsin mahdottomaksi. Sosiaalialan työntekijöiden eettisen vastuun painopiste vaikuttaa tutkimustulosten mukaan kallistuvan enemmän yhtenäisen, maahanmuuttoviranomaisten johtaman linjan noudattamiseen kuin paperittomien asiakkaiden subjektiivisiin tarpeisiin vastaamiseen. Tutkimustuloksista voi myös johtaa, että sosiaalialan työntekijät katsovat globaalissa kontekstissa sovellettavan ihmisoikeusasiantuntijuuden kuuluvan sosiaaliviranomaisten sijasta maahanmuuttoviranomaisille.

Asiasanat: ammattietiikka, eettiset ristiriidat, eettinen positio, sosiaalialan työ, ihmisoikeusasiantuntijuus, paperittomuus

ABSTRACT

Elo, Milla.

The Challenge of Undocumented Migration to the Professional Ethics of Social Work. 60 p., 3 appendices. Language: Finnish. Helsinki, Spring 2017.

Diaconia University of Applied Sciences. Degree Program in Social Services. Degree: Bachelor of Social Services.

The aim of the study was to examine the ethical challenges faced by social work professionals due to the increase of undocumented migrants as customers of social work. The study focused on determining the points of ethical dissonance as experienced by the social work professionals, and the ethical disposition of these professionals in areas of conflicted ethical interests and responsibilities.

The data of the study was collected by interviewing nine professionals and collecting written responses to a questionnaire from eleven professionals, all working on the field of public social services in different cities of Finland.

The data was processed and analysed by methods of qualitative content analysis. The data was summarised under three main categories, portraying the status of undocumented migrants as customers of public social work, the disposition of public social work professionals on the status of undocumented migrants and the ethical dissonances experienced by the professionals on this matter. The final conclusions of the study were drawn by comparing the main results of these three categories to the Ethical Guidelines of Social Work, composed by Talentia Union of Professional Social Workers' Committee of Professional Ethics.

The results of the study conclude that social work professionals experience ethical dissonance on every level of the client-worker relationship with undocumented migrants. The results also conclude, that the professionals disposition their ethical responsibilities more on a unified line of policy dictated by immigration officials rather than on the subjective needs of undocumented migrants. The results suggest that the typical professional role of social workers as human rights specialists is handed over to immigration officials on questions of the actualization of human rights in a global context.

Keywords: professional ethics, ethical dissonance, ethical disposition, social work, human rights expertise, undocumented migration

1 JOHDANTO

Sosiaalialan työn keskeinen velvoite on vaikeissa elämäntilanteissa olevien ihmisten tukeminen ja yhteiskunnalliselta asemaltaan heikoimpien puolustaminen. (Talentia ry i.a.a) Sosiaalialalle hakeudutaan ihmisten auttamiseksi, ja alalla toimivien keskeisiä arvoja ovat sosiaalisen oikeudenmukaisuuden, vapauden ja ihmisarvon edistäminen. (Kiiski 2015, 7–8.)

Sosiaalialan ammattiauttamiseen yhdistyy kuitenkin ristiriitaisia paineita niin asiakkaiden, organisaatioiden kuin laajan yleisönkin taholta (Kiiski 2015, 4). Työtä tehdään moniarvoisessa yhteiskunnassa, jossa yksiselitteistä totuutta tai ainoaa oikeaa toimintatapaa on vaikea löytää. Työssä jaksamista kuormittavat usein eettiset ristiriidat – kokemukset siitä, ettei työtä ole mahdollista tehdä ammatillisia arvoja noudattaen. (Talentia ry i.a.b) Sosiaalialan ammatilliset paineet ja työntekijöiden kokemat riittämättömyyden tunteet liittyvät yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristymiseen, sosiaalityön yhteiskunnalliseen asemaan ja resurssien riittämättömyyteen (Kiiski 2015, 63).

Opinnäytetyössäni olen halunnut syventyä tutkimaan sosiaalialan työntekijöiden ammattietiikkaa, ja valinnut sen tarkastelemisen kontekstiksi paperittomien asiakkaiden kohtaamisen.

Paperittomuus on ajankohtainen aihe sekä globaalina ihmisoikeuskysymyksenä että suomalaisen sosiaalialan työn uutena haasteena. Paperittomat ihmiset ja heidän kokemansa ongelmat ovat tähän saakka olleet lähinnä rajatun, yleensä ideologisella pohjalla toimivan auttajajoukon asia. Paperittomien määrän ja profiilin muutos Suomeen saapuneen suuren turvapaikanhakijamäärän ja ulkomaalaislain sekä poliittisten linjausten tiukentumisen seurauksena on kuitenkin muuttumassa niin radikaalisti, että heitä tulee jatkossa kohtaamaan yhä laajempi sosiaalialan ammattilaisten joukko.

Ammatillisen sosiaalialan työn eettiset ristiriidat ja valintatilanteet nousevat selkeimmin esille silloin, kun asiakkaiden avuntarve on suuri ja resurssit siihen vastaamiseksi pienet. Paperittomien asiakkaiden kohdalla nämä ristiriidat kärjistyvät äärimmilleen, sillä heidän avuntarpeensa on usein absoluuttinen mutta toisaalta siihen vastaamista rajoittaa oleskelu- tai sosiaaliturvaoikeuden puuttuminen. Tutkimuksessani olenkin pyrkinyt selvittämään, minkälaisia ammattieettisiä ristiriitoja julkisen sosiaalialan työn työntekijät kokevat paperittomien asiakkaiden kohtaamisen aiheuttavan ja kuinka he katsovat oman ammattieettisen vastuunsa ristiriitaisten vaatimusten keskellä painottuvan.

2 ETIIKKA SOSIAALIALALLA

2.1 Etiikka

Käsite *etiikka* juontuu kreikan kielen sanasta *ethos*, joka merkitsee tottumusta, tapaa ja käytäntöä. Sana tarkoittaa myös henkilöä, joka ei noudata tapaa tai tottumusta siksi, että muutkin niin tekevät, vaan harkinnan jälkeen, katsottuaan sen olevan hyvää ja oikein. Etiikka voidaankin määritellä filosofian osa-alueeksi, jonka pyrkimyksenä on vastata kysymykseen siitä mikä on moraalisesti hyvää ja mikä teko oikea. Filosofinen etiikka tarkastelee eettisiä kysymyksiä periaatteiden tasolla, pyrkien hahmottamaan elämisen taidon kiinnekohtia. Pohdinnan suorina tai epäsuorina kohteina ovat ihmiskäsitykset, arvopäämäärät ja elämänasenne. Filosofisen etiikan eettisiä normeja tutkivaa osa-aluetta kutsutaan normatiiviseksi etiikaksi. (Sipilä 2011, 47.)

Normatiivisen etiikan teoriat jaetaan perinteisesti kahteen pääryhmään: deontologisiin eli sääntöjen hallitsemiin teorioihin (kreik. ”ta deonta” – ”pitää tehdä”) ja teleologisiin eli päämäärätavoitteisiin teorioihin (kreik. ”telos” – ”päämäärä”).

Deontologia pyrkii tunnistamaan moraalisia velvollisuuksia, sääntöjä ja periaatteita ja ohjaamaan yksilöitä oikeiden valintojen tekemiseen niiden kautta. Deontologisille teorioille on yhteistä, että oikean toiminnan kriteerit liitetään tekojen motiiveihin. Tunnettuja deontologisia teorioita ovat velvollisuusetiikka ja hyve-etiikka. (Gray & Webb 2010, 1; Aadland 1993, 70–71 ja Sipilä 2011, 47.)

Velvollisuusetiikan käytännön toteutus liittyy velvollisuuksien ja sitoumusten noudattamiseen. Tämä lähestymistapa kytkeytyy tyypillisesti myös ammatinharjoittamiseen liittyvään etiikkaan: ensin määritellään tietyn ammatin - kuten sosiaalialan työn – yhteiskunnallinen rooli tai tarkoitus, minkä jälkeen luodaan ammatilliset velvoitteet, säännöt ja periaatteet sisältävät ammattieettiset koodistot, jotka sitovat kaikkia ammatinharjoittajia. (Gray & Webb 2010, 9.)

Velvollisuuseettisessä prosessissa eettiset ristiriidat ensin määritellään, sitten etsitään arvohierarkian mukaisesta normiluettelosta oikeat pykälät ja lopuksi sovelletaan näitä pykälää käytännön ratkaisujen tekemiseen. Velvollisuuseetiikan pääsääntö voidaan kiteyttää käskyyn: ”Noudata sääntöjä!” (Aadland 1993, 73.)

Tunnetuimman velvollisuuseettisen teorian esitti Immanuel Kant (1724-1804), jonka mukaan oikean toiminnan auktoriteetti tai moraalilaki on ihmisluontoon sisäänrakennettu ja siten absoluuttisesti velvoittava. Kantin kategorisen imperatiivin nimellä tunnettu eettinen käsky kuuluu: ”Toimi vain sellaisen maksiimin (periaatteen) mukaan, jonka voit samalla toivoa tulevan yleiseksi laiksi!” (Aadland 1993, 75 ja Filosofia.fi i.a.a.)

Hyve-etiikassa tekojen luonteen ratkaisevat niiden taustalla olevat motiivit, ja korkean moraalin kriteerinä on hyvä tahto. Hyve-etiikka perustuu Aristoteleen (384–322 e.a.a.) filosofiaan, jossa moraalinen katsotaan juontuvan ihmisen luonteenlaadusta, joka taasen rakentuu hyveiden noudattamisen kautta. Hyve-etiikka tarjoaa ammatinharjoittamiseen näkökulman, jossa keskiöön nousevat koodistojen ja rationaalisten eettisten ratkaisumallien sijasta hyvän työntekijän ominaisuudet, jotka johtavat hänet tekemään luonnostaan oikeita valintoja oikeissa tilanteissa. Hyve-etiikan pääsääntönä toimii ajatus: ”Kun sinusta itsestäsi tulee hyvä, tulee kaikesta hyvää”. Myös Kant korosti, että ”hyvää on vain hyvä tahto”. (Gray & Webb 2010, 12–13 ja Aadland 1993, 82.)

Teleologisissa teorioissa oikean toiminnan kriteerit liitetään tekojen lopullisiin tavoitteisiin tai seurauksiin. Toiminnan moraalisuutta ei arvioida tarkoitusten tai käytettyjen keinojen, vaan lopputulemien perusteella. Keskeinen teleologinen teoria on seuraamusetiikka. (Gray & Webb 2010, 1; Aadland 1993, 70–71 ja Sipilä 2011, 47.)

Seuraamusetiikassa painotetaan tekojen seurausten laatua pysyvien normien tai motiivien sijasta. Tärkein seuraamuseetiikan haaroista on utilitarismi, jonka mukaan teko on moraalisesti oikein, kun se tuottaa vähintään yhtä paljon hyvää

kaikille, joihin se vaikuttaa, kuin jokin toinen vaihtoehtoinen teko voisi tuottaa. *Utilitarismin* pyrkimyksenä on löytää periaatteet, joiden mukaan voitaisiin oikeellisesti ratkaista, kenen hyväksi työtä tulee tehdä ja kuinka toiminnan seurauksia tulee arvioida. Utilitarismi ei kuitenkaan vastaa kysymykseen siitä, minkä verran yksilöitä tulisi auttaa, vaan määrittelee lähinnä sen, missä suhteessa auttaminen on rationaalista toimintaa. Seuraamusetiikan pääsääntö on: ”Ajattele seurauksia!” (Sipilä 2011, 48; Aadland 1993, 84–85, 87 ja Filosofia.fi i.a.b.)

Teoreettinen etiikka siis keskittyy tutkimaan kaikille moraalille ilmiöille yhteisiä kysymyksiä, ja normatiivinen etiikka sen osana löytämään moraalille periaatteille ja ohjeille mahdollisimman hyviä perusteluita. Nämä luovat pohjaa soveltavalle etiikalle, jonka puitteissa voidaan syventyä tarkastelemaan yhteiskunnan ja elämän eri osa-alueilla herääviä moraalisia kysymyksiä. (Pietarinen 2015.)

2.2 Sosiaalialan ammattietiikka

Sosiaalialan työ voidaan määritellä sosiaalieettisten periaatteiden ilmaukseksi. Sosiaalietiikka on soveltavan etiikan ala, jonka keskeisiä tutkimuskohteita ovat arvot ja normit ihmisten tarpeiden kannalta; periaatteet, joiden kautta hyvän yhteiselämän voi ajatella toteutuvan. Sosiaalietiikan peruskäsitteitä ovat ihmisarvo, vapaus, veljeys, vastuu, oikeudenmukaisuus, tasa-arvo, yhteisyys, yhteinen hyvä, solidaarisuus ja rauha. (Sipilä 2011, 49.)

Sosiaalialan työn perustana ovat kansainvälisiin yleissopimuksiin kirjatut ihmisoikeuksien ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteet sekä kansallinen lainsäädäntö. Ihmisoikeudet on muotoiltu ja niiden toteutumista edistetään kansainvälisillä ja alueellisilla ihmisoikeussopimuksilla, joista keskeisimmät on neuvoteltu Yhdistyneiden kansakuntien ja Euroopan Neuvoston piirissä. Suomi on sitoutunut noudattamaan näitä sopimuksia. (Ulkoasiainministeriö i.a.)

Suomen perustuslain (731/199) mukaan yhteiskunnassa on edistettävä oikeudenmukaisuutta, ja perus- ja ihmisoikeuksien turvaaminen on säädetty julkisen vallan eli viranomaisten velvollisuudeksi. Sosiaalialan työn tavoitteena ja alan työntekijöiden tehtävänä on tämän velvoitteen käytännön toteuttaminen. (Autti & Liukkonen 2009, 245 ja Mäkinen 2009, 253.)

Sosiaalialan työntekijöiden yhteiskuntapoliittisena tehtävänä on yhteiskunnalliselta asemaltaan heikoimpien ihmisten puolelle asettuminen ja heidän etujensa puolustaminen. Sosiaalialan ammattilaisten koulutuksessa painottuu yhteiskunta- ja sosiaalipoliittinen viitekehys, ja työn välineinä ovat sosiaali- ja käyttäytymisteoreettiset sekä yhteiskunnan järjestelmiä koskevat tiedot. Sosiaalialan asiakastyö on vaativaa ihmissuhdetyötä, jonka keskiössä ovat työntekijöiden vuorovaikutustaidot ja ammatilliset arvot. (Talentia i.a.a., 1–2 ja Mäkinen 2009, 253.)

Vaikka sosiaalialan työtä säätelevät lait, antavat ne harvoin suoria vastauksia työn arjessa esiintyvien pulmien ratkaisemiseen. Sosiaalialan tehtävän toteuttamiseen tarvitaan niiden lisäksi työntekijöiden yhteistä ammatillista arvopohjaa sekä siihen liittyvää ammattietiikkaa. (Mäkinen 2009, 253.)

Ammattietiikka on etiikan sovellutus, jonka tehtävänä on ymmärtää ammattien asemaa ja yhteiskunnallista tehtävää sekä rakentaa oikeudenmukaisen ammattirakenteen mallia, jonka avulla yksilön joutuminen ristiriitaan omien aatteidensa ja ammattinsa vaatimusten välillä estetään. (Sipilä 2011, 50.)

Eettiset säännöt ovat väline ammatillisten periaatteiden tunnetuksi tekemiseen. Niiden tarkoituksena on tukea alalla toimivien työntekijöiden ammatti-identiteettiä ja vahvistaa uskoa työn merkityksellisyyteen ja mahdollisuuksiin. Niiden tarkoituksena on myös ohjeistaa ammattihenkilöiden toimintaa ja suojata asiakaskuntaa väärinkäytöksiltä. Ammattihenkilön kyky oman työnsä ja työkäytäntöjensä arvioivaan eettiseen pohdintaan on yksi kehittyneen ammatillisuuden tunnusmerkeistä. (Talentia 2013, 5.)

Sosiaalialan ammattieettiset ohjeet perustuvat ISFW:n (International Federation of Social Work) Sosiaalityön eettiset periaatteet ja toimintatavat -asiakirjaan, joissa painotetaan sosiaalialan erityistä suhdetta ihmisoikeuksiin ja etiikkaan. Eettinen tietoisuus nähdään ohjeissa ammatillisuuden selkärankana. Arvoperiaatteiksi, joihin sosiaalityön ammattietiikka perustuu, määritellään sitoutuminen asiakkaiden ihmisarvon ja oikeudenmukaisuuden kunnioittamiseen; itsenäisyyden ja elämänhallinnan arvostaminen; syrjäytymisen ehkäiseminen; osallisuuden edistäminen; syrjinnän vastustaminen; väkivallan vastustaminen, ja itsemääräämisoikeuden edistäminen. (Tampereen yliopisto i.a. & Sipilä 2011, 50.)

Suomessa sosiaalialan ammattieettiset ohjeet on laatinut Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentian ammattieettinen lautakunta, jonka tehtävänä on edistää, kehittää ja ylläpitää eettistä keskustelua ja pohdintaa alan työntekijöiden keskuudessa. (Mäkinen 2009, 254.) Ammattieettisissä ohjeissa sosiaalialan työn linjataan perustuvan ihmisoikeuksien ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteisiin (Talentia ry 2013, 7).

Ihmisoikeudet ovat yleismaailmallisia, jokaiselle ihmiselle kuuluvia perustavanlaatuisia ja luovuttamattomia oikeuksia. Ihmisoikeuksien tavoitteena on turvata jokaiselle ihmisarvoinen elämä henkilön taustasta, sukupuolesta tai yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. (Suomen YK-Liitto i.a.) Merkittävin arvo, johon ihmisoikeudet perustuvat, on ihmisarvo. Ihmisarvo tarkoittaa jokaisen ihmisen itseisarvoa – sitä, että ihminen on päämäärä sinänsä, ei väline jonkin toisen tai toisten hyötyyn nähden (Sipilä 2011, 51).

Sosiaalialan työntekijän on ymmärrettävä, hyväksyttävä ja kaikissa tilanteissa puolustettava ihmisoikeuksia, jotka ovat ehdottomia ja kuuluvat jokaiselle ihmiselle riippumatta hänen omasta toiminnastaan. Työntekijän on puolustettava ja vaalittava jokaisen ihmisen fyysistä, psykologista, emotionaalista ja hengellistä hyvinvointia ja loukkaamattomuutta. (Talentia i.a.a. 2-3 ja Talentia 2013, 8.)

Työntekijän on omista arvoistaan riippumatta kunnioitettava ja edistettävä asiakkaan oikeutta tehdä omat valintansa, ellei tämä niillä uhkaa muiden oikeuksia tai oikeutettuja etuja. Hänen on edistettävä asiakkaan mahdollisuutta vaikuttaa elämäänsä koskeviin toimiin ja päätöksiin. Työntekijän on pyrittävä huomioimaan asiakkaansa elämäntilanne kokonaisvaltaisesti ja keskittyttävä asiakkaan sekä häntä ympäröivän yhteisön vahvuuksien löytämiseen ja kehittämiseen. Hänen on myös kunnioitettava asiakassuhteen luottamuksellisuutta ja varjeltava asiakkaan yksityisyyttä salassapitosäännöksiä noudattamalla. (Talentia i.a.a. 2-3 ja Talentia 2013, 8.)

Sosiaalialan työn voidaan katsoa paikantuvan ihmisoikeusammattien ytimeen, sillä ihmisoikeudet toimivat työn arvopohjana ja ulottuvat ammatinharjoittamisen kaikille tasoille. Sosiaalialan ammattityöllä onkin siten ainutlaatuinen mahdollisuus vaikuttaa ihmisoikeuksien ideaalin täytäntöönpanoon hyvin konkreettisesti. (Ife 2008, 228.)

Ihmisoikeuksien toteutuminen on kuitenkin mahdollista vain oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa. Sosiaalialan työntekijän ammattieettisenä velvollisuutena on edistää yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta koko yhteiskunnassa ja toimia osallistavan yhteiskunnan hyväksi. Työntekijän on tunnustettava sekä kunnioitettava yhteiskunnan etnistä ja kulttuurista moninaisuutta, ja pyrittävä estämään ihmisten ominaisuuksiin tai yhteiskunnalliseen asemaan perustuvaa negatiivista syrjintää. (Talentia i.a.a., 3 ja Talentia 2013, 9.)

Syrjäytymisen käsite viittaa prosessiin, jossa yksilöä ja yhteiskuntaa yhdistävät siteet heikkenevät ja jonka seurauksena ihminen on merkittäviä aikoja vailla enemmistön nauttimia palveluja, sosiaalisia verkostoja ja kehittymismahdollisuuksia. Se määritellään myös kasautuvaksi huono-osaisuudeksi, jolloin ihmiseltä puuttuu monia täysipainoisen elämän kannalta olennaisia resursseja. (Juhila 2006, 53—55.) Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastaisessa kansallisessa toimintasuunnitelmassa syrjäytymisen käynnistäjiksi kuvataan sosiaaliset riskit, kuten varattomuus, terveyden

heikkeneminen, työttömyys, asunnottomuus ja koulutuksen riittämättömyys. Syrjäytymisen käsitteelliseksi vastakohtaksi kuvataan sosiaalisen osallisuuden toteutuminen, jolloin yhteiskunnan toiminnoista syrjäytyneet tulevat uudelleen niistä osallisiksi. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2003, 15)

Sosiaalialan työntekijän on huolehdittava käytössään olevien resurssien oikeudenmukaisesta jakautumisesta asiakkaiden ja asiakasryhmien kesken ja huolehdittava erityisesti heikoimmassa asemassa olevien oikeuksista. Hänen on tarvittaessa toimittava asiakkaan puolestapuhujana. Työntekijän on vastustettava fyysisesti ja psyykkisesti väkivaltaista toimintaa, ja tuotava työnantajansa, yhteiskunnan päätöksentekijöiden ja suuren yleisön tietoon tilanteet, joissa ihmisten hyvinvointia haittaavat riittämättömät resurssit tai niiden epätasapuolinen jakautuminen, tai epäoikeudenmukainen ja syrjivä politiikka tai toimintatapa. (Talentia i.a.a. 3 ja Talentia 2013, 9.)

2.3 Ammattieettinen harkinta ja vastuu

Sosiaalityön ammattietiikka ei ole irrallinen muista järjestelmistä, vaan rakentuu suhteessa ympäristöön. Lainsäädäntö ja talous mahdollistavat sosiaalityön tekemiselle puitteet, mutta toisaalta luovat sosiaalityölle myös sellaisia riippuvuussuhteita, joissa päätöksiä joudutaan tekemään muiden järjestelmien logiikasta käsin. (Ikonen 2014, 60–61.) Eettinen harkinta onkin ammattikäytännön oleellinen osa tilanteissa, joissa työtä määrittävät erilaiset moraaliset, poliittiset ja taloudelliset vaatimukset. (Talentia 2013, 11.)

Ammattieettinen harkinta edellyttää ammatilliseen toimintaan liittyvien valintojen, keinojen, kohteiden ja seurausten tutkimista ja käsittelemistä. Sosiaalialan työntekijä on sosiaalialan ammattieettisten ohjeiden mukaan henkilökohtaisessa vastuussa tekemistään ammattieettisistä valinnoista ja ratkaisuksista. Eettisiä ratkaisuja tehdessään työntekijä on kuitenkin riippuvainen myös muiden tahojen tekemistä ratkaisuksista, eikä hänen vastuunsa voi siten olla rajaton. (Talentia 2013, 11.) Keskeistä onkin pyrkiä rakentamaan suhdetta muihin tahoihin ja

järjestelmiin menettämättä sosiaalialan ammattietiikan logiikkaa ja eettistä asiantuntijuutta. (Ikonen 2014, 60–61.)

Sosiaalialan ammattieettinen lautakunta pitää alan työntekijöiden eettistä osaamista ja valmiuksia ammattieettiseen pohdintaan korkeatasoisena. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattietiikan katsotaan olevan jopa siinä määrin sisäistettyä, että siitä aiheutuu käytännön työelämään vaikeasti ratkaistavissa olevia eettisiä dilemmoja. (Mäkinen 2009, 254.)

Eettinen dilemma tarkoittaa ristiriitaista pulmaa, joka haastaa yksilön pohtimaan oikeaa ja väärää toimintaa päätöksentekotilanteessa. Eettinen dilemma voi aiheutua epätietoisuudesta hyvien ja oikeiden toimintatapojen suhteen, tai toiminnasta, joka on omien arvojen, eettisten periaatteiden ja normien tai sääntöjen vastaista. Eettisten dilemmojen toistuvan kohtaamisen on todettu aiheuttavan eettisen kuormittumisen nimellä tunnettua stressiä. (Pihlajasaari 2015, 21.)

Sosiaalialan ammattieettisissä ohjeissa (Talentia 2013, 11) on määritelty tilanteita, joissa alan työntekijät tyypillisesti kohtaavat eettisiä dilemmoja. Sellaisia ovat muun muassa tilanteet, joissa:

- työntekijän roolit auttajana ja kontrolloijana ovat ristiriidassa keskenään,
- eri asiakkaiden tai asiakasryhmien edut ovat ristiriidassa keskenään,
- eri ammattiryhmien näkemykset asiakkaan edusta ovat ristiriitaisia,
- asiakkaan tai asiakasryhmän etu ja työntekijän oma etu ovat ristiriidassa keskenään,
- asiakkaan tai asiakasryhmien etu ja organisaation toimintatavat ovat ristiriidassa keskenään,
- asiakkaan tai asiakasryhmän etu ja poliittinen päätöksenteko sekä taloudelliset resurssit ovat ristiriidassa keskenään, tai joissa
- työskentelyolosuhteet eivät mahdollista eettisesti kestävää työskentelyä.

Eettisen dilemmitilanteen kohtaaminen ja ratkaiseminen edellyttävät työntekijältä eettistä päättelyä ja omien valintojen, toiminnan tai päätösten oikeellisuuden ja hyvyden punnitsemista.

Eettisen ongelmanratkaisun yleisimmin käytetty lähestymistapa on Restin kognitiivis-kehityksellinen malli, jonka mukaan yksilön on eettisen dilemman kohdatessaan ensin tunnistettava ja tulkittava se, sitten ratkaistava mikä on eettisesti oikea tapa toimia ja lopuksi päätettävä sitoutuako toimimaan oikeaksi katsomallaan tavalla ja kantamaan vastuun tuon toiminnan seurauksista. Mallin mukaan eettisen käyttäytymisen aikaansaaminen vaatii yksilöltä edellä mainittujen lisäksi moraalista taitoa ja rohkeutta toimia eettisten periaatteidensa mukaan hankalissakin tilanteissa. (Pihlajasaari 2015, 21.)

Vaikka ammattietiikkaan liittyy monenlaisia käskyjä ja velvoitteita, ei etiikan käytännön harjoittamisessa ole kyse hypoteettisista normeista, vaan ennemminkin käytännöllisistä välttämättömyyksistä tehtävistä johtopäätöksistä. Filosofi Georg Henrik von Wright (1916–2003) esitti eettisten arvo-ongelmien ratkaisuksi nk. käytännöllisen syllogismin mallin. Siinä olennaisella sijalla eivät ole etiikasta laaditut loogiset lauseet, vaan käytännöllinen päättelytoiminta, joka etenee tahto–ajatus–toiminta – logiikalla. (Niemelä 2011, 28–29.)

Käytännöllisessä syllogismissa tahto edustaa päämäärää, kuten hyvää asiaa tai arvoa, joka halutaan saavuttaa tai jonka halutaan toteutuvan. Ajattelu taas edustaa luonnollisen välttämättömyyden toteamista, eli ymmärrystä siitä, että tahtomus ei voi toteutua ilman siihen johtavaa tekoa. Lopulta johtopäätös edustaa käytännöllisen välttämättömyyden toteamista, eli toimintaan ryhtymistä. Käytännöllisen syllogismin logiikalla voidaan siis johtaa, että mikäli sosiaalialan työntekijä tahtoo tehdä eettisesti korkeatasoista sosiaalityötä, hänen on noudatettava ihmisoikeuksia ja sosiaalialan ammattieettisiä periaatteita ja niinpä hän omassa ammatillisessa toiminnassaan suhtautuu vakavasti ihmisoikeudellisiin vaatimuksiin ja ammattieettisiin arvoihin. (Niemelä 2011, 34–35.)

2.4 Sosiaalialan ammattietiikkaan liittyviä tutkimuksia

Sosiaalialan etiikkaa on tutkittu monenlaisissa konteksteissa. Tutkimuksen mielenkiinto on kuitenkin kohdistunut pääasiassa laajoihin kysymyksiin ja yhteiskunnalliseen kontekstiin, ei niinkään työntekijöiden työssään kohtaamien, yksilöllisten ongelmatilanteiden subjektiivisiin merkityksiin (Mahlanen 2008, 35).

Marja-Hannele Kukkonen (2014, 62) kartoitti sosiaalityön opiskelijoiden eettistä ammatillista kasvua näiden tuottamien kirjoitelmien kautta, ja totesi opiskelijoiden pitävän sosiaalityöntekijöiden hyveinä oikeudenmukaisuutta, empaattisuutta, luotettavuutta, rauhallisuutta, auttamishalua- ja kykyä sekä yksilöllistä ja asiakasta arvostavaa työtettä. Itsensä he kuvasivat tulevina sosiaalityöntekijöinä empaattisiksi, jämpteiksi, ohjaaviksi ja asiakasystävällisiksi, ja kokivat, että työskentelyn tulisi olla sosiaalityön eettisten ohjeiden ohjaamaa.

Myös muissa tutkimuksissa (mm Hackett ym. 2003; Grant 2014) sosiaalityön koulutukseen hakeutumisen keskeiseksi motiiviksi on todettu halu auttaa ihmisiä ja ihmisryhmiä tasa-arvon edistämisen ja syrjinnän ehkäisyn kautta. Sosiaalityön opiskelijoilla on havaittavissa empaattisuutta ja huolestuneisuutta toisten hyvinvoinnista, mutta myös stressiä ja ristiriitaisia tunteita. (Kiiski 2015, 7–8.)

Minna Kiiski kartoitti sosiaalityön motiiveja ja niiden suhdetta työhyvinvointiin tutkimuksessaan *En kyllästy auttamiseen koskaan* (2015). Tutkimusaineistosta nousivat esiin ihmisläheiset arvot keskeisinä sosiaalityön motiiveina ja toisaalta sosiaalityöntekijöiden kokema yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristyminen sekä resurssien riittämättömyyteen liittyvät ammatilliset paineet ja riittämättömyyden tunteet. (Kiiski 2015, 63.)

Kaisa Mahlanen kartoitti tutkimuksessaan *Sosiaalityön eettisesti haastavat tilanteet sosiaalityöntekijöiden omissa kokemuksissa* (2008) eri sektoreilla toimivien sosiaalityöntekijöiden kohtaamia eettisiä ongelmatilanteita, niiden taustasyitä ja ratkaisukeinoja sekä eettisten kysymysten merkitystä sosiaalityöntekijöiden vapaamuotoisten kirjoitelmien laadullisella

sisällönanalyysilla. Tutkimustulosten mukaan eettisten kysymysten koettiin aiheuttavan ahdistuneisuutta, itesyytöksiä ja epävarmuutta omista ratkaisuksista. Asiakkaiden oikeuksista huolehtiminen koettiin voimakkaasti velvoittavaksi eettiseksi periaatteeksi, ja yhteiskunnan tai työnantajaorganisaatioiden asettamat taloudellisen toiminnan veloitteet subjektiivisten eettisten standardien toteuttamisen esteiksi. Työntekijät kaipasivat vahvaa esimiehen tai työnohjauksen tukea eettisten ongelmatilanteiden ratkaisuun. Lain kirjaimen, hengen tai totuttujen käytäntöjen noudattamisen ei nähty toimivan tyydyttävänä ohjenuorana eettisen päätöksenteon tilanteissa. Toisaalta avun tarpeen määrittely tapahtui yhteiskunnallisista arvoista ja jaetusta moraalista käsin. (Mahlanen 2008, 35, 52–65.)

Pia Pihlajasaari tutki väitöskirjassaan *Eettinen organisaatiokulttuuri* (2015) eettisen kuormittuneisuuden ja organisaatiokulttuurin välisiä yhteyksiä psykologista stressiteoriaa soveltamalla. Teorian mukaan stressi syntyy yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa, kun yksilö arvioi haastavan tilanteen ylittävän omat voimavaransa. Tilanteesta selvitäkseen yksilö yrittää aktiivisesti muuttaa joko tilannetta tai omaa ajatteluaan ja tunteitaan. Mikäli ratkaisupyrkimys ei johda myönteiseen lopputulokseen, on seurauksena kuormittuneisuuden kokemus. Tutkimusasettelussa stressaavia tilanteita edusti eettisten dilemموjen kohtaaminen. Tutkimuksessa selvisi, että eettiset dilemmat ja niistä aiheutuva stressi syntyvät riittämättömistä resursseista, kuten ajasta, tiedosta, työvälineistä ja vallasta toimia työssä eettisesti. Myös aiemmissa organisaatioiden eettisyyttä koskevissa tutkimuksissa on havaittu epäeettisen työympäristön, heikon eettisen tai moraalisen ilmapiirin sekä organisaation ja työntekijöiden eettisten arvojen epäsuhtaan olevan yhteydessä työntekijöiden kokemaan stressiin. (Pihlajasaari 2015, 24–25, 53.)

3 PAPERITTOMUUS

3.1 Paperittomuuden määritelmä

Paperittomien asemaa Euroopan tasolla ajava kattojärjestö PICUM määrittelee paperittomat siirtolaisiksi, joilla ei ole lailliseen oleskeluun oikeuttavaa oleskelulupaa oleskelumaassaan kielteisen turvapaikkaprosessin, viisumin voimassaoloajan ylittymisen tai laittoman maahantulon seurauksena (PICUM i.a.). Suomessa paperittomiksi määritellään yleensä maassa ilman oleskelulupaa oleskelevat, muut kuin EU-, Eta- tai Sveitsin kansalaiset, joilla ei ole vakuutusturvaa sairauden varalle; tai joiden oleskeluluvan tai viisumin edellytyksenä on ollut yksityinen sairausvakuutus, joka on päättynyt tai ei ole kattava; tai ilman sairausvakuutusturvaa olevat EU-kansalaiset (mm Paperittomat-hanke, THL ja Kela). Rinnakkaistermejä ”paperittomille” ovat muun muassa ”oikeudettomassa asemassa olevat siirtolaiset” ja ”laittomat maahanmuuttajat” (Leppäkorpi 2015, 76). Suomessa virallisissa yhteyksissä käytettäväksi on valtiovallan toimesta hiljattain lanseerattu termi ”laittomasti maassa olevat”. Omassa tutkimuksessani pitäydyn kansankieleen mielestäni parhaiten vakiintuneessa ”paperittomat” -termissä.

3.2 Paperittomien määrä ja ennakoitavat muutokset

Euroopassa on arvioitu oleskelevan 5–8 miljoonaa paperitonta (PICUM i.a.) Suomessa oleskelevien paperittomien henkilöiden määrää on vaikea arvioida, sillä heitä ei tilastoida väestörekisteri- tai muunkaan rekisterin puitteissa. Paperittomien määräksi on yleensä arvioitu noin 3500 henkilöä. (Keskimäki, Nykänen & Kuusio 2014, 15.)

Suomessa oleskelevien paperittomien määrän on arvioitu lähiaikoina lisääntyvän jopa tuhansilla henkilöillä (Kiviranta 2016; Helsingin Sanomat 2016). Paperittomien määrän muutokseen vaikuttavat turvapaikanhakijoiden määrän

kasvu ja valtioiden välisten palautussopimusten puuttuminen. Vuonna 2015 Suomesta haki turvaa ennätyselliset 32 476 ihmistä, joista 20 485 Irakin kansalaista (Maahanmuuttovirasto 2016a). Toukokuussa 2016 Maahanmuuttovirasto päivitti Irakin turvallisuusarvion linjaten maan kaikki alueet oleskelulle turvallisiksi, mikä vaikeutti oleskeluluvan saamista toissijaisen suojelun tarpeen perusteella. Samaan aikaan ulkomaalaislaista poistettiin humanitaarista suojelua koskeva säädös, jolla turvapaikanhakijoille oli aiemmin voitu myöntää oleskelulupa kotimaan vaikeiden olosuhteiden perusteella. (Maahanmuuttovirasto 2016b.) Nämä seikat ovat johtaneet erityisesti irakilaisien saamien kielteisten turvapaikkapäätösten määrään: kesäkuussa 2016 77 % irakilaisista sai kielteisen päätöksen (Maahanmuuttovirasto 2016c). Suomella ei kuitenkaan ole voimassaolevaa palautussopimusta Irakin kanssa (Eduskunta 2015), eikä kielteisiä päätöksiä pääasiassa voida viranomaisten pakkotoimin toimeenpanna.

Elokuussa 2016 Maahanmuuttovirasto antoi ohjeen vastaanottopalveluiden lakkauttamisen käytännöistä. Sen mukaan lainvoimaisen kielteisen päätöksen saaneiden turvapaikanhakijoiden vastaanottopalvelut pääsääntöisesti lakkautetaan 30 vuorokauden sisällä päätöksen tiedoksiannosta. (Maahanmuuttovirasto 2016d.) Vastaanottopalveluiden lakkauttaminen tarkoittaa, että henkilöltä lakkaavat vastaanottokeskuksen tarjoama majoitus, taloudellinen tuki ja terveystalvelut, ja hänen on poistuttava vastaanottokeskuksen tiloista joko itsenäisesti tai poliisin saattamana. Myös hänen maassaolo- ja työnteko-oikeutensa päättyvät. Henkilöt, joita ei pakkotoimin voida kotimaihinsa palauttaa, eroavat ”perinteisistä” paperittomista siinä, ettei heillä ole tarvetta piilotella maassa oleskeluaan.

3.3 Paperittomien oikeudellinen asema

Suomessa ilman oleskeluoikeutta oleskelevat paperittomat eivät kuulu sosiaaliturvan piiriin eikä heillä lähtökohtaisesti ole oikeutta terveydenhoitoon. Välttämätön kiireellinen sairaanhoito annetaan. Perustuslain (731/1999) ja

sosiaalihuoltolain (1301/2014) mukaan jokaisella on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon, eikä tätä oikeutta ole rajattu oleskeluoikeuden mukaan. Toimeentulotuen osalta kunnat pääsääntöisesti soveltavat kiireellistä toimeentulotukea, mikä sisältää lähinnä lyhytkestoista akuuttia ruoka-apua. Jokaisen toimeentulotukea hakevan tilanne on arvioitava yksilöllisesti, ja harkintavalta jää pitkälti yksittäisten sosiaalityöntekijöiden harteille. Majoituksen osalta käytössä on kunnasta riippuen erilaisia hätämajoitusratkaisuja. Paperittomilla lapsilla on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Terveystieteiden-, sosiaalihuollon- tai perusopetuksen henkilökunnalla ei ole oikeutta tai velvollisuutta ilmiantaa paperitonta henkilöä oleskeluluvan puuttumisen vuoksi esimerkiksi poliisiviranomaisille. (Paperittomat-hanke i.a.)

Vuonna 2015 toteutetussa KatuMetron rahoittamassa tutkimushankkeessa selvisi, että paperittomat henkilöt ja perheet elävät vaikeissa olosuhteissa. Heidän elämänsä leimaavat pelko, köyhyys, huoli lapsista sekä yhteiskunnan ulkopuolella olemisen tunne. Euroopan Unionin alueella tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet paperittomien kärsivän jopa absoluuttisesta köyhyydestä. Poliisin raporttien mukaan paperittomien riski syrjäytymiseen on erityisen suuri. (Katisko 2015.)

3.4 Paperittomien kohtaamiseen liittyviä tutkimuksia

Paperittomuutta ja paperittomien kohtaamista on Suomessa tutkittu verrattain vähän. Viime vuosina tutkimusta on tehty Pakolaisapu ry:n *Paperittomat-hankkeessa* sekä Kaupunkitutkimus- ja metropolitiikkaohjelmaan (KatuMetro) kuuluvassa *Tuntemattomat – Tutkimus paperittomista ja asumiseen perustuvan sosiaaliturvan ulkopuolella olevista ulkomaalaisista -hankkeessa*. Lisäksi meneillään on em. tutkimushanketta luotsanneen VTT Marja Katiskon tutkimus *Mahdollisuuksina ja uhkakuvina kunnissa - Tutkimus paperittomista ja oleskeluvattomista ulkomaalaisista pääkaupunkiseudulla ja Lahdessa*, johon omakin tutkimukseni liittyy.

Paperittomuuden suomalainen tutkimus on keskittynyt pääasiassa paperittomien tilanteen ja kokemusten kartoittamiseen joko heidän itsensä tai heitä kohtaavien terveydenhuollon- ja kolmannen sektorin työntekijöiden näkökulmasta. Julkisen sosiaalityön työntekijöiden kokemuksia kartoittavaa suomalaista tutkimusta ei ole saatavilla. Sosiaalialan työntekijöiden kokemukset paperittomien palvelutarpeen aiheuttamasta eettisestä ristiriidasta eivät ole aiemmin olleet varsinaisena tutkimuskohteena Suomessa. Ruotsalaisessa tutkimuksessa aihetta on sivuttu.

Elina Okko ja Milla Alanko kartoittivat haastattelututkimuksessaan *Ensimmäinen luukku* (2016) diakoniatyöntekijöiden kokemuksia ja näkemyksiä paperittomien kohtaamisesta osana *Tuntemattomat*-tutkimushanketta. Tutkimuksellaan he pyrkivät selvittämään minkälaisia keinoja diakoniatyöllä on paperittomien asiakkaiden auttamiseen sekä hahmottamaan paperittomien asiakasryhmän diakoniatyölle asettamia haasteita. Kaikki tutkimuksessa haastatellut diakoniatyöntekijät pitivät paperittomia diakoniatyön oikeellisina asiakkaina, koska heitä eivät muut auta, mutta toisaalta kokivat heidän kanssaan työskentelemisen haastavaksi yhteiskunnan antaman tuen riittämättömyyden ja diakonia-avun toissijaisen ja väliaikaisen luonteen vuoksi. Työntekijät kaipasivat myös selkeitä ohjeita ja tukea paperittomien avustuspäätösten tekemiseen, mistä syystä päätökset tehtiin usein tiimityönä. Haastatellut kokivat tärkeäksi paperittomien aseman parantamiseksi tehtävän vaikuttamistyön. Lähes kaikki haastatellut uskoivat paperittomien määrän lisääntyvän Suomessa. (Okko & Alanko 2016, 30, 36–37, 40, 48, 52, 56.)

Hanna Hällsten kartoitti tutkimuksessaan *Nainen ilman papereita* (2014) paperittomien naisten elämäntilanteisiin liittyviä erityispiirteitä, haastattelemalla heitä kohdanneita, kolmannella sektorilla toimivia sosiaalialan työntekijöitä. Työntekijät toivoivat valtion ottavan paperittomuusongelman hoitaakseen ja näkivät, ettei sitä voida yksistään vapaaehtoisvoimin hoitaa. Työntekijät kokivat paperittomien ihmisten potentiaalinen hukkaan valumisen turhauttavaksi ja heidän rinnallaan kulkemisen ainoaksi keinoksi auttaa. Asiakassuhteet paperittomiin koettiin enemmän ystävyudeksi kuin työntekijä-asiakassuhteiksi, koska työntekijöiden keinot asiakkaiden tilanteiden parantamiseksi olivat yhtä vähäisiä

kuin asiakkaiden omat keinot. Haastateltuja työntekijöitä yhdisti halu muuttaa järjestelmää ja taistella paperittomien oikeuksien puolesta. (Hällsten 2014, 30, 37–38, 42–43.)

Maria Venetjoki selvitti *Tuntemattomat*-hankkeeseen liittyneen *Seurakunnat paperittomien kohtaajina* -tutkimuksensa (2016) osana ei-luterilaisten kristillisten seurakuntien työntekijöiden kokemuksia paperittomien kohtaamisesta ja suhtautumista heidän auttamiseensa. Osa haastatelluista työntekijöistä koki paperittomien tarpeenilmeukset raskaiksi, koska resursseja niihin vastaamiseen ei ollut. Jotkut pohtivat omistaan antamisen soveliasta rajaa. Työntekijät kokivat myös joutuneensa taistelemaan paperittomiin kohdistuvia ennakkoluuloja vastaan sekä yhteiskunnassa että omilla työpaikoillaan. Työntekijöiden jaksamiseen vaikuttivat negatiivisesti riittämättömyyden, turhautumisen ja yksinäisyyden tunteet, myötätuntouupumuksen mahdollisuus sekä ristiriidat omantunnon ja lain välillä. Kuormittumista ehkäiseväksi tekijäksi koettiin selkeät työlle ja auttamiselle määritetyt rajat. Osassa seurakunnista paperittomien auttamiseen suhtauduttiin kuitenkin passiivisesti ja se rajattiin omien tehtävien ulkopuolelle. (Venetjoki 2016, 25, 48–49, 53, 66.)

Jessica H. Jönsson tutki ruotsalaisten sosiaalialan työntekijöiden tapaa soveltaa ammattieettisiä periaatteita paperittomien asiakkaiden kanssa työskentelyyn, osana laajaa, Ruotsin sosiaaliturvajärjestelmän kontekstiin sijoittunutta paperittomuuden tutkimusta. Tutkimuksessa todettiin paperittomien kanssa tehtävää työtä säätelevien lakien ja ohjeistusten puutteen mahdollistavan sosiaalialan työntekijöille keskenään erilaisten eettisten positioiden omaksumisen. Kunnallisten sosiaalityöntekijöiden osalta esiin nousi kolme tyypillistä positiota suhteessa paperittomiin asiakkaisiin. Yksi positio perustui paperittomien maassa oleskelun laittomuuden korostamiseen, minkä seurauksena työntekijät oikeuttivat passiivisuutensa suhteessa heidän avuntarpeisiinsa vastaamiseen. Toinen positio perustui luovien keinojen löytämiseen paperittomien auttamiseksi, joko lain asettamia vaatimuksia välttelemällä tai aktiivista vaikuttamistyötä tekemällä ja kolmannen sektorin toimijoiden kanssa verkostoitumalla. Kolmas positio taas perustui

paperittomien elinolosuhteiden parantamisen mahdollistavien ”aukkojen” etsimiseen sosiaalityötä säätelevistä laeista. Tutkimuksen tuloksista nousi esiin sosiaalialan työntekijöiden tiedon puutetta suhteessa paperittomuutta tuottaviin globaaleihin mekanismeihin, paperittomuuteen ilmiönä sekä kansainvälisten eettisten periaatteiden ja sosiaalityön arkisten käytäntöjen väliseen suhteeseen. (Jönsson 2014, 35–49.)

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

4.1 Tutkimuksen kytkeytyminen laajempaan tutkimukseen

Tutkimukseni kytkeytyy Diakonia-ammattikorkeakoulun tutkija Marja Katiskon tutkimukseen *Mahdollisuuksina ja uhkakuvina kunnissa – Tutkimus paperittomista ja oleskeluluvattomista ulkomaalaisista pääkaupunkiseudulla ja Lahdessa*. Katiskon tutkimus on asiantuntijatyöskentelyyn perustuva laadullinen tulevaisuudentutkimus (Katisko 2015).

Tulevaisuudentutkimuksessa voidaan analysoida nykyhetken päätösten vaikutuksia tulevaan ja tunnistaa globaaleja ja universaaleja muutostarpeita. Tulevaisuudentutkimus perustuu laajojen ja kompleksisten ongelmien ymmärtämiseen kehitettyyn systeemimetodologiaan, jota voidaan hyödyntää erityisesti tilanteissa, joissa systeemin (kuten organisaation tai kunnan) toiminta on esimerkiksi ympäristössä tapahtuvan nopean muutoksen vuoksi ajautumassa hallitsemattomaan tilanteeseen. (Katisko 2015.) Systeemimetodologian kulkua on kuvailta muun muassa siten, että tietty tarkkailija määrittelee tietyn tilanteen ongelmalliseksi, tahtoo siihen muutoksen, selvittää todellisen ongelman ja siihen vaikuttavat eri muuttujat ja sitten lähtee selvittämään ongelman mahdollisia ratkaisukeinoja. Tulevaisuudentutkimuksen tietoperustana voidaan käyttää koko tieteellisen tiedon varantoa ja tiedon tuottamisessa kaikkia tieteellisiä menetelmiä ja keinoja. (Opetushallitus i.a., 5).

Katiskon tutkimuksen tavoitteena on ”laatia kuntaorganisaatioille vaihtoehtoiset tulevaisuuden skenaariot yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa ilman oleskelulupaa olevien ulkomaalaisten osuus kunnan asukkaista tulee kasvamaan”. Tutkimuksessa rakennetaan kolme vaihtoehtoista skenaariota: todennäköinen skenaario, uhkaskenaario ja ideaaliskenaario, sekä kuvataan nykyhetkestä tulevaisuuteen johtavaa kehitystä. Skenaariot rakennetaan vuosina 2015–2016 kerätyn laajan tutkimusaineiston perusteella. Kuntien viranhaltijoista koostuva ryhmä jatkotyöstää tutkijan kanssa kuvauksia siitä, miltä tulevaisuuden

skenaariot näyttävät kunnan toiminnassa - kuten sitä, tuleeko palveluiden tarve muuttumaan paperittomien vuoksi, millaista osaamista tulevaisuudessa vaaditaan ja millä tavoin kuntien tulisi verkostoitua esimerkiksi yksityisen sektorin ja järjestöjen kanssa. (Katisko 2015.) Oman tutkimukseni tuloksia tullaan hyödyntämään skenaarioiden rakentamisessa.

4.2 Tutkimuksen tarkoitus, tavoitteet ja kysymyksenasettelu

Tutkimukseni tarkoituksena on kartoittaa sosiaalialan työntekijöiden käsityksiä ja kokemuksia paperittomien asiakkaiden kohtaamiseen liittyvistä ammattieettisistä haasteista. Olen rajannut tutkimukseni koskemaan kunnallisen sosiaalityön työntekijöitä.

Tutkimukseni perustuu kahteen keskeiseen lähtökohtaan. Ensimmäinen on se, että julkisessa sosiaalialan työssä kohdattavien paperittomien asiakkaiden määrä tulee kasvamaan. Tämä lähtökohta perustuu sekä ammatillisen työni kautta saamaani ajankohtaiseen tilannekuvaan ja -tietoon, että julkisuudessa esitettyihin faktoihin perustuviin arvioihin. Toinen lähtökohta on, että paperittomien asiakkaiden kohtaaminen haastaa sosiaalialan työntekijöitä eettisen ammatillisuuden tasolla. Lähtökohta perustuu ammatilliseen kokemukseeni, paperittomien oikeudellisen aseman heikkouteen ja aiempaan tutkimukseen, jossa sosiaalialan työntekijöiden kokemien eettisten ristiriitojen on todettu kumpuavan riittämättömistä resursseista suhteessa asiakkaiden tarpeisiin ja työhön kohdistuvista ristiriitaisista vaatimuksista, joiden voi paperittomien kohdalla loogisesti päätellä kärjistyvän.

Tavoitteenani on, että tutkimukseni tuloksia voitaisiin hyödyntää kunnallisen sosiaalityön yksiköissä paperittomien kohtaamiseen liittyvien eettisten linjausten tekemisessä ja työntekijöiden eettisen kuormituksen ennaltaehkäisyssä. Tavoitteenani on myös herätellä reflektiivistä ammattieettistä keskustelua paperittomien yhteiskunnallisesta asemasta sekä sosiaalialan työntekijöiden eettisistä positioista.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- 1) Millaisia ammattieettisiä ristiriitoja paperittomien asiakkaiden kohtaaminen aiheuttaa sosiaalialan työntekijöille?
- 2) Miten työntekijöiden kokema eettinen vastuu ristiriitatilanteissa painottuu?

4.3 Tutkimusmenetelmä ja aineistonkeruu

Olen toteuttanut tutkimukseni laadullisena eli kvalitatiivisena tutkimuksena. *Laadullista tutkimusta* voidaan kutsua ymmärtäväksi tutkimukseksi, joka ihmistä tutkivien tieteiden metodina on eläytymistä tutkimuskohteisiin liittyvään henkiseen ilmapiiriin, motiiveihin, ajatuksiin ja tunteisiin, ja pyrkimystä ymmärtää niiden merkityksiä. (Tuomi & Sarajärvi 2003, 27–28.) Laadullisessa tutkimuksessa tarkastellaan ihmisten välistä ja sosiaalista merkitysten maailmaa. Siinä merkitykset ilmenevät suhteina ja niiden muodostamina merkityskokonaisuuksina, jotka taas ilmenevät ihmisistä lähtöisin olevina ja ihmisiin päätyvinä tapahtumina – kuten päämäärinä, ajatuksina, toimintana ja yhteiskunnan rakenteina. Laadulliseen tutkimukseen sisältyvä keskeinen kysymys onkin se, mitä merkityksiä ollaan tutkimassa? Tutkitaanko kokemuksiin liittyviä merkityksiä, jotka ovat aina omakohtaisia eivätkä koskaan voi tulla tyhjentävästi ymmärretyiksi, vai käsityksiin liittyviä merkityksiä, jotka kertovat enemmänkin yhteisön perinteisistä tai tyyppillisistä ajattelutavoista? (Vilka 2005, 97–98)

Merkitysten tai ”laatujen” maailmassa asiat ja ilmiöt eivät ole joko-tai -tyyppisiä, eikä laadullisella menetelmällä tehdyn tutkimuksen tavoitteena ole löytää yksiselitteistä totuutta tutkittavasta asiasta. Sen sijaan tutkimuksen aikana muodostuneiden tulkintojen avulla voidaan pyrkiä esiintuomaan siitä välittömän havainnon tavoittamattomissa olevia seikkoja. Laadullisella tutkimuksella on myös emansipatorinen tehtävä: sen tulisi lisätä tutkimuksen tekijän ja tutkimuksen kohdeyleisön lisäksi myös tutkittavien ymmärrystä asiasta ja

vaikuttaa heidän asiaa koskeviin ajattelu- ja toimintatapoihinsa myönteisesti. (Vilkkä 2005, 97–98, 203)

Tutkimusaineiston keräsin yhteistyössä tutkija Marja Katiskon kanssa Mahdollisuuksina ja uhkakuvina kunnissa -tutkimuksen osana ja sen tutkimuslupien puitteissa. Tutkimusaineisto kerättiin ajalla 24.11.–31.12.2016 kunnallisen sosiaalitoimen työntekijöiden haastatteluilla sekä kirjallisella kyselyllä. Tutkimukseen osallistui yhteensä kaksikymmentä sosiaalialan työntekijää, joista yhdeksää haastateltiin ja yhdeltätoista saatiin vastaus kirjalliseen kyselyyn.

Alkuperäisenä suunnitelmana oli kerätä aineisto kokonaisuudessaan yksilöhaastatteluilla. Haastattelu on tekniikkana sopivin, kun tarkoituksena on tutkia tunnepohjaisia asioita ja saada kuvaavia esimerkkejä sellaisen aiheen tutkimiseen, joka ei ole objektiivisesti mitattavissa (Metsämuuronen 2009, 245). Tutkimuksen toteutusaikataulussa ja tutkimuslupien voimassaolon puitteissa tutkimusaineisto täytyi pystyä keräämään lyhyellä aikavälillä. Haastateltavia työntekijöitä etsittiin tutkimuksessa mukana olevien Helsingin, Espoon, Vantaan ja Lahden kaupunkien sosiaalipalveluiden kautta. Alkoi kuitenkin vaikuttaa siltä, ettei haastateltavia pystytä aikataulun puitteissa löytämään, ja niin päädyttiin toteuttamaan kirjallinen kysely riittävän tutkimusaineiston kokoamiseksi. Lopulta myös haastatteluihin saatiin osallistujia, ja niinpä lopullinen tutkimusaineisto koostuu sekä haastateltujen suullisista vastauksista, että kirjallisista kyselyvastauksista.

Tutkimushaastatteluihin osallistui yhteensä yhdeksän kunnallisen sosiaalitoimen työntekijää. Haastattelut toteutettiin kahtena päivänä joulukuussa 2016 haastateltavien työpaikoilla. Haastattelijana toimi lisäksi tutkija Marja Katisko. Toinen haastatteluista oli johtavan sosiaalityöntekijän yksilöhaastattelu ja toinen johtavan sosiaalityöntekijän, kahden sosiaalityöntekijän ja viiden sosiaaliohjaajan ryhmähaastattelu.

Ryhmähaastattelu on tavoitteeltaan vapaamuotoinen keskustelu, jossa osanottajat tuottavat monipuolista tietoa tutkittavasta ilmiöstä. Haluttaessa selvittää yhteisen kannan muodostumista ajankohtaiseen kysymykseen, on ryhmähaastattelu erityisen merkityksellinen. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 61.) Tässä suhteessa ryhmähaastattelun toteuttaminen oli myös tutkimuksellisessa mielessä tarkoituksenmukaista. Toisaalta ryhmähaastattelulla ei kuitenkaan ollut mahdollista saada yhtä henkilökohtaista ja intiimiä tietoa tutkittavien käsityksistä, kuin yksilöhaastatteluilla olisi ollut. Se, kuka ryhmässä puhuu ja mitä sanotaan, on aina sidoksissa ryhmän dynamiikkaan ja valtahierarkiaan, mutta haastattelija voi kuitenkin pyrkiä mahdollistamaan kaikille osanottajille keskustelun kulkuun osallistumisen (Hirsjärvi & Hurme 2001, 63). Tässä tehtävässä en täysin onnistunut, sillä yksi ryhmähaastatteluun osallistuneista työntekijöistä ei ottanut osaa keskusteluun muutoin kuin vahvistamalla, että kaikki tarpeellinen oli tullut sanotuksi.

Haastatellut työskentelivät maahanmuuttajatyön, aikuissosiaalityön ja nuorten aikuisten sosiaalityön tehtävissä. Osa haastatelluista työntekijöistä oli kohdannut paperittomia asiakkaita työssään henkilökohtaisesti, ja osa toimimalla jäsenenä tiimeissä, joissa paperittomien asiakkaiden tilanteita käsiteltiin muiden työntekijöiden toimesta. Käsityksiä tutkittaessa haastateltavien käsitysten ei välttämättä tarvitse olla omakohtaisen kokemuksen kautta muotoutuneita, vaan he voivat kuulua myös sellaiseen risteyskohtaan, jossa kuulevat tutkittavaa asiaa koskevaa puhetta eli toisten ihmisten käsityksiä asiasta (Vilka 2005, 114–115).

Haastattelut toteutettiin *puolistrukturoituina teemahaastatteluina* ja nauhoitettiin haastateltavien luvalla. Puolistrukturoidussa haastattelussa teemat ovat ennalta valittuja, ja kaikissa haastatteluissa esitetään samat kysymykset. Kysymysten muoto ja esittämisjärjestys voivat kuitenkin vaihdella, ja haastateltavat voivat vastata kysymyksiin omin sanoin. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 47.)

Ennen haastattelukysymysten esittämistä haastateltaville luettiin tutkimuksessa käytettävä paperittomuuden määritelmä sekä kaksi kuvitteellista mutta realistista esimerkkitapausta kunnallisessa sosiaalitoimessa kohdattavista paperittomista

asiakkaista. Molemmat esimerkit kuvasivat kielteisen turvapaikkaprosessin seurauksena paperittomiksi joutuneita henkilöitä. Vaikka paperittomuuteen johtavat syyt ovat moninaisia, oli mielestäni perusteltua käyttää kuvauksia sellaisista asiakastapauksista, joiden määrä sosiaalialan työssä oli parhaillaan voimakkaasti kasvamassa. Paperittomuuden määritelmän ja esimerkkitapausten esittämisellä halusin myös varmistaa, että kaikki haastatellut ymmärsivät keskustelun keskiössä olevan asiakasryhmän samalla tavalla.

Haastattelujen kulkua jäsentävät haastattelukysymykset laadin etukäteen sillä ajatuksella, että ne mahdollistaisivat aiheen monipuolisen käsittelyn, mutta toisaalta kohdentaisivat keskustelua riittävästi alalle tyypillisten eettisten ristiriitojen alueelle: asiakkaiden tuentarpeen ja tarjottavien palveluiden välimaastoon, harkintaan vaikuttaviin erilaisiin vaatimuksiin sekä myös asiakkaiden kohtaamisen aiheuttamiin tunteisiin.

Kirjalliseen kyselyyn saatiin vastauksia yhteensä yhdeltätoista sosiaalialan työntekijältä. Vastauksista viisi oli yksilövastauksia ja yksi oli kuuden hengen ryhmävastaus. Kirjallista kyselyä jaettiin paperilomakkeena Globaali sosiaalityö ry:n järjestämässä Paperittomana hyvinvointivaltiossa -keskusteluillalla Tampereen yliopistolla 24.11.2016 sekä Hämeenlinnan kaupungin järjestämässä Turvapaikanhakuprosessin kautta kielteisen päätöksen saaneet paperittomat -viranomaisseminaarissa Hämeenlinnan raatihuoneella 13.12.2016. Lisäksi kirjallinen kysely lähetettiin sähköpostitse muutamille Helsingin, Espoon, Vantaan ja Lahden sosiaalipalveluiden esimiehille, jotka lähettivät sitä edelleen alaisilleen.

Kyselylomakkeessa esitettiin tutkimuksessa käytettävä paperittomuuden määritelmä ja kaksi kysymystä, joista toinen koski ammattieettisten haasteiden kokemista ja toinen työntekijän ohjeistuksen tai tuen tarvetta paperittomien määrän kasvaessa. Kyselyn vastaukset pyydettiin jätettävän joko paperilla tai lähetettävän sähköpostitse tutkija Marja Katiskolle, haluttaessa anonyymina. Vastaukset saatiin yhtä paperivastausta lukuun ottamatta sähköpostitse.

4.4 Aineiston prosessointi ja analysointi

Haastatteluaineiston *litteroin* nauhalta sanasta sanaan, merkiten jokaisen kommentin eteen puhujan ammattinimikkeen: johtava sosiaalityöntekijä JSTT, sosiaalityöntekijä STT tai sosiaaliohjaaja SO ja erotusnumeron. Litterointi tarkoittaa haastatteluaineiston muuttamista tekstimuotoon ja on työvaiheena hyvin työläs, mutta helpottaa aineiston järjestelmällistä läpikäyntiä (Vilka 2005, 115).

Peruslitteroinnin jälkeen muutin kommentit yleiskielelle, poistaen täytesanat ja murteelliset ilmaisut tunnistettavuuden vähentämiseksi. Muokkasin myös lauserakenteet helposti luettavaan ja analysoitavaan muotoon. Varmistin tämän tehdessäni kuitenkin sen, että yleiskielinen litterointi edelleen vastasi haastateltavien lausumia.

Kirjallisella kyselyllä saadun aineiston muokkasin yhdenmukaiseen muotoon haastatteluaineiston kanssa, merkiten jokaisen kommentin eteen kirjallista vastausta merkitsevän lyhenteen KV ja erotusnumeron. Yhdistin sitten haastatteluaineiston ja kirjallisella kyselyllä saadun aineiston. Yleiskielelle muokattua haastattelu- ja kyselyaineistoa kertyi yhteensä noin 9000 sanan verran.

Tämän jälkeen karsin aineistosta tutkimuskysymysteni kannalta selkeästi epäolennaiset kerronnan polveilut pois. Karsin myös tutkimuskysymysten kannalta olennaisia kommentteja pois, kun niiden sisältö oli selkeästi sama ja samaan aihepiiriin liittyvä kuin saman vastaaja toinen kommentti. Näin sain analysoitavaa aineistoa tiivistettyä sisältöä menettämättä.

Analysoin tiivistetyn aineiston teoriaohjaavalla sisällönanalyysillä. *Sisällönanalyysi* on tekstianalyysia, jossa tekstimuotoisia tai sellaisiksi muutettuja aineistoja tarkastellaan eritellen, yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia etsien ja tiivistäen. Sisällönanalyysin avulla tutkittavasta ilmiöstä voidaan muodostaa tiivistetty kuvaus, joka kytkee tulokset ilmiön laajempaan kontekstiin ja aihetta

koskeviin muihin tutkimustuloksiin. Sisällönanalyysi etenee kolmivaiheisena prosessina, jossa aineistoa pelkistetään, ryhmitellään ja sen pohjalta luodaan teoreettisia käsitteitä. Sisällönanalyysillä aineistosta ei voida kuitenkaan tehdä johtopäätöksiä, vaan se saadaan ainoastaan järjestetyksi niiden tekemistä varten. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006, Tuomi & Sarajärvi 2003, 105, 110–111.)

Sisällönanalyysi voidaan tehdä aineistolähtöisesti, jolloin teoria rakennetaan aineiston perusteella; teorialähtöisesti, jolloin analyysi perustetaan olemassa olevaan teoriaan tai malliin; tai teoriaohjaavasti, jolloin analyysi ei suoraan perustu teoriaan mutta kytkökset siihen ovat havaittavissa. Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä aineistosta tehtyjen havaintojen tulkitsemiselle etsitään tukea tai vahvistusta teoriasta. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.)

Aloitin tutkimusaineiston analyysin *teemoittelemalla* aineiston siitä esiin nousseiden keskeisten teema-alueiden alle. Teema-alueiden hahmottamisessa reflektoin sosiaalialan ammattieettisiä ohjeita sekä aiempaa sosiaalialan etiikkaa koskevaa tutkimusta. Alustavia teema-alueita muodostui kahdeksan: ”asiakkuuden kriteerit ja kustannukset”, ”yhdenvertaisuus”, ”ammattillisuus”, ”yhteinen viranomaislinja”, ”politiikka ja vaikuttaminen”, ”ristiriidat”, ”vastuu” ja ”tunteet”.

Alustavan teemoittelun jälkeen laadin jokaisen teema-alueen sisällöstä tiivistetyn kuvauksen, hahmottaakseni paremmin aineiston kokonaisuutta sekä tapaa sen esittämiseksi ja analysoimiseksi. Kuvausten perusteella teemoittelin aineiston uudelleen kolmen kategorian alle: ”paperittomien asiakkaiden asema”, ”työntekijöiden positio” ja ”työntekijöiden kokemat ristiriidat”.

Kunkin kategorian sisällöstä laadin jälleen tiivistetyn kuvauksen ja valitsin esitettäväksi lainauksia tutkimusaineistosta, jotka mielestäni mahdollisimman kuvaavasti ja monipuolisesti toivat esiin tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden tuottamia ajatuksia ja pohdintaa.

Eri vastaajien lainausten tasapuolinen käyttäminen ei kuitenkaan ollut täysin mahdollista, koska aineistossa painottuivat sekä määrällisesti että sisällöllisesti erityisesti kahden haastatellun johtavan sosiaalityöntekijän tuottamat pohdinnat. Tämä selittyy sillä, että toinen johtavista sosiaalityöntekijöistä haastateltiin yksilöllisesti ja toinen oli ryhmähaastatteluun osallistuneiden työntekijöiden esimies, jolle nämä hänen asemansa vuoksi luonnollisesti antoivat ryhmäkeskustelussa keskeisen roolin. Koska johtavassa asemassa olevat työntekijät kuitenkin linjaavat yksiköissään tehtävää työtä muita työntekijöitä enemmän, ja heillä voi ajatella olevan keskimääräistä perusteellisemman tieto- ja kokemuspohjan työhön kohdistuvista ristiriitaisista paineista, ei heidän vastaustensa painottuminen mielestäni aseta tutkimustulosten luotettavuutta kyseenalaiseksi.

Varsinaisessa sosiaalialan ammattietikkaan liittyvässä analyysissä vertasin aineistokategorioiden tiivistetyistä kuvauksista esiin nousevia teemoja sosiaalialan ammattieettisiin periaatteisiin ja tutkimuksen muuhun teoriapohjaan, ja tein niiden pohjalta tulkintaa paperittomien asiakkaiden kohtaamiseen liittyvistä eettisistä ristiriidoista ja tavoista joilla työntekijät ovat niitä pyrkineet ratkaisemaan. Tämän analyysin johtopäätöksillä vastasin tutkimuskysymyksiini.

5 TUTKIMUSTULOKSET

5.1 Paperittomien asiakkaiden asema

Tutkimukseen osallistuneet työntekijät pohtivat vastauksissaan ulkomaalaislain ja turvallisuusarvioiden linjausten muutoksia. Kiristyneen ulkomaalaispolitiikan katsotaan vaikuttaneen paperittomuuden lisääntymiseen.

”Kun kielteisten (turvapaikka)päätösten määrä on näin noussut - linjaus on vaan yhtäkkiä muutettu - niin kyllähän minä olen monesti miettinyt, että meidän sosiaalialalla kuuluisi puolustaa asiakkaita ja myös poliittisella tasolla nostaa näitä asioita esiin. Että tämä ei ole välttämättä oikein.” (STT1)

”Meillä ei myöskään kunnassa ole keinoja lähteä tekemään valituksia, mutta koko ajanhan tämä politiikka on kiristynyt ja nyt siellä tulee niitä ylilyöntejä.” (JSTT1)

Paperittomuuden katsotaan johtavan haavoittuvaan asemaan.

”Esimerkeistä tulee mieleen, että he ovat tosi helposti hyväksikäytettävissä olevia asiakkaita... Valmiita tekemään mitä vaan että saavat nukkumapaikan ja ruoan, joiden pitäisi olla perusedellytyksiä. Että millaisiin tilanteisiin ihmiset saattavat päätyä?” (SO1)

”...No millä eletään? Se on silloin joko kaverin kustannuksella – maan miehen – tai sitten aletaan tehdä... Nämä ovat sitä oikein potentiaalista ihmiskaupan uhrijoukkiota.” (JSTT1)

Sosiaalialan ammattieettisissä ohjeissa sosiaalialan työntekijältä edellytetään eettistä harkintaa tilanteissa, joissa poliittinen päätöksenteko on ristiriidassa asiakkaiden etujen kanssa. Harkinnan tekeminen edellyttää erilaisten moraalisten ja poliittisten vaatimusten luonteen määrittelyä sosiaalialan ammattieettisten periaatteiden toteutumisen näkökulmasta. Mikäli sosiaalialan työntekijä niiden valossa näkee oman organisaationsa tai sen yhteistyökumppaneiden toiminnan epäeettiseksi, olisi hänen kaikin oikeutetuvin keinoin pyrittävä estämään tuon toiminnan toteutuminen. (Talentia 2013, 11–12.)

Tutkimukseen osallistuneet työntekijät kuitenkin katsovat, että Maahanmuuttoviraston tekemiin päätöksiin on luotettava ja niissä linjatun oleskeluoikeuden mukaan määriteltävä paperittomien asiakkaiden oikeudet sosiaalityön asiakkaina.

"Minä paha pelkään, että eivät he edes hakeudu aikuissosiaalityöhön, koska samalla tavalla sinulta kysytään ne paperit, sinulta kysytään se oleskelulupa. Ennaltaehkäisevä on ainoa mitä voidaan myöntää, mutta aletaanko myöntää ennaltaehkäisevää henkilölle, joka on laittomasti maassa? No ei aleta. Eli niin kuin että paperiton, laitton, laittomasti maassa. Ja niin kuin ohjeistuksissa tuolla lukee, että laitonta maahanmuuttoa ei pidä tukea." (JSTT1)

"Että on kuitenkin ihmisiä, joille voi sanoa ei-oota." (SO2)

Työntekijät nostavat esiin, että huolimatta sosiaalityön roolista "viimeisenä verkkona", on asiakkuudelle kuitenkin olemassa poissulkevat kriteerit: oleskelulupa ja asunto kunnassa. Paperittomien ei näiden kriteerien puitteissa voida katsoa olevan sosiaalityön oikeellisia asiakkaita. Työntekijät kokevatkin olevansa ensisijaisesti vastuussa niitä kohtaan, jotka ovat oikeutettuja palveluihin. Paperittomien asiakkaiden katsotaan vievän resursseja heiltä.

"Kun kuntalaisia on paljon - niin paljon asiakkaita jotka tarvitsevat tiiviimpää työskentelyä, ja nyt kun toimeentulotuki pääosin lähtee meiltä ja asiakastyölle olisi aikaa, niin sitten tulee iso työryhmä paperittomat, jotka vievät sen saman ajan taas kuntalaisilta. Toki siis ymmärrän, että jos sinulla on hätä ja muuta, mutta paljonko se vie sitten kuntalaisilta, joilla on oikeus siihen palveluun?" (SO2)

"Sehän tässä myös on, että kun otat hoitaaksesi tällaisen, niin mihin asti hoidat ja miten se on meillä resursoitu? Sitten kaikki muut asiakkaat jäävät, kun rupeat yhden paperittoman perheen palveluita tai käännätysasioita järjestämään." (JSTT2)

"Ei me voida maailmaa syleillä - kuinka kipeätä se tekeekin, mutta näin se menee. Koska meidän pitäisi ylipäättänsä pienet resurssit kohdentaa siihen, mikä on meidän päätehtävä." (JSTT1)

Vaikka paperittomat rajataan oikeellisen, kokonaisvaltaisiin palveluihin oikeuttavan asiakkuuden ulkopuolelle nimenomaan heidän yhteiskunnallisen

asemansa perusteella, ei sosiaalialan ammattieettinen negatiivisen syrjinnän estämisen periaate (vrt. Talentia 2013, 9) kytkeydy työntekijöiden pohdintoihin asiakkuuden kriteereistä

Paperittomia pidetään kuitenkin oikeutettuina viimesijaisten perusoikeuksien turvaamiseen haavoittuvan asemansa perusteella (vrt. Talentia 2013, 9). Niidenkin osalta sosiaalityön harkintavallan katsotaan rajautuvan vain akuuttiin tilapäiseen apuun. Ammattieettisissä ohjeissa kuvattua asiakkaan oikeutta kokonaisvaltaiseen kohtaamiseen ja kaikkien elämänalueiden huomioimiseen (Talentia 2013, 9) työntekijät eivät pidä resurssiensa puitteissa mahdollisena toteuttaa. Työntekijät kokevatkin, että sosiaalialan työhön on kehittymässä oleskeluoikeuteen sidoksissa oleva eettinen kaksoisstandardi.

”En voisi (tarjota paperittomalle tukea tämän tuentarpeeseen perustuen). Eikä saa. Ei me ei olla niin kuin valtio valtiossa tai kunta kunnassa.” (JSTT1)

”Ihan eri toimeentulotukilain pykälän mukaan joutuu miettimään. Jos on oleskelulupa, niin sittenhän voi myöntää vaikka mitä harkinnalla, mutta jos ei ole, niin sitten ne kaikki harkinnat ja muut putoavat sieltä. Sitten on vain kiireellinen.” (SO2)

”Niin miten me tätä kahden järjestelmän systeemiä pystytään viestittämään... Että tällaista on tapahtumassa, että (on) kahden luokan kansalaisia?” (JSTT2)

Toisaalta jopa paperittomien asiakkaiden väliaikainen tukeminen haavoittuvan aseman perusteella aiheuttaa työntekijöille ristiriitaisia eettisiä paineita. Paperittomien oikeus asiakkuuteen linkittyy pohdintaan siitä, onko asiakkaalla todellinen hätä vai onko hän rikollinen.

”Ja se paine tähän meidän palvelun viimesijaisuuteen - kun nämä kysymykset valuvat tänne, niin ne asettavat aika isoja vaatimuksia työntekijöille. Pitäisi pystyä arvioimaan sitä maassa oleskelua tai niin kuin inhimillisyyttä tai sitä että pystyykö palautumaan ja tosi monia kysymyksiä. Se on aika iso taakka, jos moni voi kuitenkin olla rikollisia tai voi olla väärillä papereilla ja oikeasti voi olla vaaraksi tai jotakin, ja toiset taas oikeasti inhimillisesti katsottuna ovat ehkä vaarassa.” (JSTT2)

Sosiaalialan ammattieettisissä ohjeissa painotetaan jokaiselle ihmiselle kuuluvia luovuttamattomia ihmisoikeuksia, ja ammatilaisen ehdotonta velvollisuutta puolustaa niitä kaikissa tilanteissa. Ihmisoikeudet eivät ole sidoksissa henkilön omaan toimintaan. (Talentia 2013, 7). Viimesijaista apua myönnettäessä on paperittoman asiakkaan mahdollinen rikollisuus ammattieettisen logiikan mukaan epäolennainen, harkintaan kuulumaton seikka, jonka ei tulisi nousta yksittäisen työntekijän kokemaksi huolenaiheeksi tai vastuuksi.

Muuhun yhteiskuntaan kohdistuvan riskin lisäksi työntekijöiden pohdinnoista kuvastuu huoli paperittomien harkinnanvaraisesta auttamisesta koituvasta henkilökohtaisesta ammatillisesta riskistä. Tilanteessa, jossa paperittomien asiakkaiden palveluita ei ole erikseen resursoitu, kokevat työntekijät voivansa joutua vastuuseen harkinnalla myöntämiensä palveluiden aiheuttamista kustannuksista. Työntekijät kuvaavat esimerkkejä, joissa työntekijä on joutunut moitteenalaiseksi jopa myöntäessään palveluita, joiden epäämiseen ei tosiasiallisesti olisi ollut mitään mahdollisuutta – kuten myöntäessään paperittomalle asiakkaalle oikeuden synnyttää julkisessa terveydenhuollossa. Kustannusten lisäksi paperittomien asiakkuudelle nähdään myös erilaisia käytännön esteitä.

”Siis onhan se inhimillisesti ajatellen ihan kauheata, mutta mitä pystyy tarjoamaan, kun ajatellaan että pystyy asioimaan vain omalla äidinkielellään? Jos tilataan tulkki niin kuka sen maksaa? Mistä sen saa tilata? Ja minä törmäsin siihen, että ei ole henkilötunnusta. Että jo sen ihmisen luominen meidän järjestelmään oli sellainen... Sitten ei ole pankkitilejä, joutuu tekemään erilaisia päätöksiä.” (SO2)

”Minulla tulee heti mieleen, että kuka ne palvelut maksaa ja kuinka kalliiksi ne tulevat? Esimerkiksi juuri tämä synnyttäminen, kun on ollut joku juttu, että on myönnetty (synnytys) tällaiselle joka ei kuulu (sosiaaliturvan piiriin), ja sitten siitä tuli kymmeniä tuhansia maksua, niin siitä tuli kauhea haloo.” (SO4)

”Aika isot riskit ovat, jos menee myöntämään nämä terveydenhoitokulut, ja sitoumuksia lääkkeisiin.” (STT2)

Sosiaalialan ammattieettisten ohjeiden mukaan työntekijän ja asiakasryhmän etujen keskinäinen ristiriita vaatii erityistä ammattieettistä harkintaa, jonka tekemiseksi työntekijällä tulisi olla oikeus keskustella vastuunsa rajoista

vähintään esimiehensä kanssa. Vaikka asiakaslähtöisyys on sosiaalialan työn keskeinen periaate, ovat työn teettämisen resurssikysymykset aina työnantajan vastuulla. Yksittäisen työntekijän vastuun tulisi rajoittua vain epäkohtien esiintuomiseen vastuullisille tahoille. (Talentia 2013, 11.)

Sosiaalityön resurssit nousevat tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden pohdintoihin myös annettavan tuen kestoa harkittaessa. Resurssien käyttäminen paperittomien pidempikestoiseen tukeen koetaan epätarkoituksenmukaiseksi, koska nämä eivät pelkäästään niiden varassa pysty selviämään ilman muun palvelujärjestelmän tukea.

”Jos ei ole oikeutettu muihin palveluihin, niin mitä sellaista meidän palvelua voisi olla josta hän hyötyisi, jos hän ei saa muita palveluita siihen ympärille? Vaikka me kuinka sinnikkäästi täällä myöntäisimme kiireellistä toimeentulotukea, niin jos lapset eivät pääse kouluun tai he eivät saa terveystalvituia, niin jotenkin se tuntuu tyhjältä ja riittämättömältä.” (JSTT2)

”Ja siinä samalla sen hätäavun (ohessa) pitää koko ajan puhua asiakkaalle, että ’tiedätkö että sinä et voi Suomeen jäädä, minä en voi sille tehdä mitään, millä tavalla minä voin auttaa sinua siinä paluussa tai mitkä ovat ne reitit, mikä järjestö?’ Tai jos kunta voi edes myöntää - sekin on kysymysmerkkinä - että kuka ne liput ihan konkreettisesti järjestää? Koska eihän me voida.” (JSTT1)

Työntekijät katsovat avun antamisen voivan pitkittää asiakkaiden vaikeaa tilannetta. Näin ollen avun epäämistä voidaan perustella pienimmän mahdollisen haitan periaatteella (vrt. Talentia 2013, 13). Sosiaalityön keskeiseksi velvoitteeksi koetaan paperittomien asiakkaiden valmistamisen maasta poistumiseen, koska elämisen edellytyksiä heillä ei katsota Suomessa olevan. Asiakkaille rehellisesti annettavaa tietoa ja valheellisen toivon antamisesta pidättäytymistä työntekijät pitävät ammattieettisenä välttämättömyytenä, mitä se myös ammattieettisten ohjeiden kuvaaman asiakkaan itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden näkökulmasta on (vrt. Talentia 2013, 14).

”...Minusta on moraalittomampaa lähteä tukemaan ja antamaan valheellista toivetta siitä, että minä tai me voimme auttaa myös jatkossa. Koska silloin se pienikin kipinä tai pienikin viesti siitä, että

tässä on joku mahdollisuus jäädä, niin minusta on eettisesti pöyristyttävää antaa sellaisia lupauksia. Koska se ei ole minun vallassani. Silloin sillä, joka antaa niitä valheellisia viestejä, pitää olla itsellään keinot millä hän ne tarjoaa, mutta hän ei voi tukeutua yhteiskunnan tarjoamiin palveluihin, jotka on kuitenkin rajattu tietyillä normeilla.” (JSTT1)

Vaikka paperittomien tuentatarpeisiin ei katsota voitavan vastata yhdenvertaisesti oleskeluoikeuden omaavien asiakkaiden kanssa, nousee yhdenvertaisuusperiaate työntekijöiden pohdinnoissa esiin paperittomien asiakkaiden keskinäisen yhdenvertaisuuden muodossa. Työntekijät katsovat, että tuen myöntämistä tulisi punnita yhdenvertaisesti kaikkien paperittomina elävien ihmisten kesken. Tämän koetaan toisaalta hankaloittavan yksilöllisesti tehtävää tarveharkintaa, sillä mikäli tukea myönnetään yhdelle paperittomalle, tulisi sitä myöntää muillekin.

”Sitten yhdenvertaisuus, kun hän ei tavallaan ole mikään... Ne, joilla on oleskeluluvat, ovat yhdenvertaisessa asemassa, kun heille voidaan myöntää. Mutta yhdenvertaisuus siinä, kun sinä arvioit jokaisen kohdalla, että jos minä nyt myönnän tälle, niin pitäisikö minun sitten myöntää näille kaikille? Miten painottaa, että miksi toinen saa ja toinen ei?” (JSTT2)

”Ja nyt näillä paperittomilla käsitetään näitä jotka ovat saaneet kielteisen turvapaikkapäätöksen, mutta entä sitten nämä Euroopan alueelta tulleet jotka ovat täällä? Että ei se ole niin kuin nämä irakilaiset joita ei voi palauttaa, vaan samalla tavalla pitää se yhdenvertainen kohtelu käsittää sitten kaikkiin.” (JSTT1)

Pohdinnasta kuvastuu ammattieettisen, voimavarojen tasapuolisen jakamisen veloitteen (vrt. Talentia 2013, 9) tiedostaminen. Toisaalta paperittomien kohdalla tehtävän harkinnan keskeiseksi nimittäjäksi määrittyy nimenomaan paperittomuus muiden henkilöön liittyvien ominaisuuksien sijasta, ja sosiaalityön käytössä olevien resurssien oikeudenmukaista jakautumista tarkastellaan tällä kriteerillä rajatun asiakasryhmän sisällä.

Paperittomien asema rinnastetaan myös toisissa kunnissa kirjoilla oleviin henkilöihin ja tilapäistä tukea tarvitseviin ulkomaalaisiin turisteihin.

*”Olkoon vaan vaikka paperiton, mutta se voi olla kuka tahansa kuntalainen tai täällä turistimatalla tai muusta kunnasta täällä oleskeleva, niin se ei muuta sitä, että vain se hätä tai se välttämätön.”
(JSTT1)*

”Mutta nyt kun he (paperittomat) ovat lokaalisesti täällä, niin silloin me vastataan siitä. Mutta jos tänne tulee vaikka tamperelainen poste restante -asiakas, niin häntähän ei kohdata täällä, koska hän vain oleskelee täällä turistin lailla - hän kuuluu sinne omaan paikkakuntaansa. Hänelle ei anneta palveluita täältä, mutta sitten taas ihmiselle, jolla ei ole laillista perustetta edes olla Suomessa, pitäisi antaa?” (SO2)

Näiden erilaisissa elämäntilanteissa olevien ihmisten katsotaan olevan keskenään vertailukelpoisessa tilanteessa sillä perusteella, että heidän palvelunsa ovat ensisijaisesti muiden tahojen – oman kotikunnan tai kotimaan – järjestämisvastuulla. Sosiaalityön velvollisuudeksi katsotaan kaikkien kohdalla vain akuutin kiireellisen avun ja omien palvelujen piiriin siirtymisen turvaaminen.

Kotimaisten ja ulkomaisten turistien kohdalla on valittu logiikka sosiaalialan ammattietiikan näkökulmasta ongelmaton. Paperittomien, syystä tai toisesta kotimaahansa palaamaan haluttomien, kohdalla logiikan voi taasen päätellä perustuvan maahanmuuttoviranomaisten linjauksiin asiakkaiden omien subjektiivisten tilannearvioiden sijasta. Vaikka työntekijät katsovat perustavanlaatuisten ihmisoikeuksien kuuluvan paperittomille siinä missä muillekin ihmisille, katsotaan niiden toteutumiseen liittyvän arvioinnin tapahtuneen jo sosiaalityön asiakkuutta edeltäneessä prosessissa, jossa maahanmuuttoviranomaiset ovat linjanneet ihmisoikeuksien toteutuvan myös paperittomien asiakkaiden omissa kansalaisuusvaltioissa.

Sosiaalialan ammattieettiset ohjeet korostavat asiakkaan itsemääräämis- ja osallistumisoikeutta, joihin keskeisesti liittyy asiakkaan omiin tietoihin luottaminen ja hänen oikeutensa päättää itseään koskevista asioista (Talentia 2013, 14–15). Työntekijöiden pohdinnoista on kuitenkin pääteltävissä, ettei näiden oikeuksien toteuttamista pidetä mahdollisena, vaikka paperittomien asiakkaiden saatavilla ei olisi mitään muita akuuttia selviämistä turvaavia resursseja ja heidän oma arvionsa kotimaassaan odottavasta tilanteesta olisi kaukana selviytymistä

turvaavien palveluiden toteutumisesta. Asiakkaiden oma asiantuntijuus ja subjektiivisesti kokema ihmisoikeustilanne eivät työntekijöiden pohdinnoissa pääasiassa nouse esiin.

Toisaalta työntekijät pitävät kuitenkin tärkeänä, että Suomestakin löytyisi jokin muu taho jonne paperittomat voisi ohjata saamaan apua.

”Jos ei lain mukaan voi myöntää mitään, niin sitten voi ehkä ohjata niihin kolmannen sektorin palveluihin jotka tarjoavat paperittomille esimerkiksi yöpaikkaa. Ja esimerkiksi kirkosta saa ruokaa - eivät ne kysy mitään, se on yksi vaihtoehto.” (SO3)

”Jos miettii että tulisi tuollainen, niin helpointahan olisi, jos olisi jokin paikka jonne heidät voisi ohjata... Jossa he voisivat saada majapaikan tai katon pään päälle ja ruokahuollon. Niin silloin ei tarvitsisi varsinaisesti sitä kiireellistä muuten harkita tai päättää, ja olisi paikka johon voisi ohjata, että ’okei, sinulla on tällainen tilanne, niin sinä voit mennä tuonne’.” (SO4)

Sosiaalialan ammattieettisissä ohjeissa viitataan kolmannen sektorin kanssa tehtävään yhteistyöhön, ja tunnustetaan sen rooli hyvinvointipalvelujen järjestäjänä. Ohjeissa kuitenkin korostetaan sosiaalialan työntekijöiden veloitetta varmistaa ammatillisen työn eettisten periaatteiden toteutuminen myös niiden kanssa tehtävässä yhteistyössä. (Talentia 2013, 27).

Seurakuntien ja järjestöjen työntekijöiden näkemyksiä kartoittaneisiin tutkimuksiin (mm. Hällsten 2014; Okko & Alanko 2016; Venetjoki 2016) osallistuneet kolmannen sektorin työntekijät pitivät paperittomien avuntarpeisiin vastaamista oman toimintansa puitteissa hyvin haastavana ja jopa mahdottomana, ja puolestaan toivoivat julkisen vallan ottavan asian hoitaakseen. Tutkimusten perusteella sekä julkisella että kolmannella sektorilla toimivia sosiaalialan työntekijöitä yhdistää huoli siitä, ettei mikään taho ota vastuuta paperittomien tarvitsemista palveluista.

”Mitä keinoja jää jäljelle sitten, jos ei voi ohjata edes mihinkään muualle?” (SO1)

5.2 Työntekijöiden positio

Tutkimukseen osallistuneet työntekijät korostavat yhtenäisessä viranomaislinjassa toimimisen tärkeyttä. Edellytyksiä Maahanmuuttoviraston päätösten arvioimiseen työntekijät eivät koe omaavansa, vaan katsovat, että niiden oikeellisuuteen on luotettava. Muiden viranomaisten toimialueelle astumista ei pidetä suotavana.

”Maahanmuuttovirastossa on tehty kielteinen päätös, ja asiakas kokee sen eri tavalla. Miten me sitten pystyisimme arvioimaan sitä, kun meillä ei ole mitään edellytyksiä arvioida noita asioita? Eikä pidä, kun se on kertaalleen tehty. Niin miten me sitten suhteudumme muun viranomaisen päätökseen, miten ne sitten suhteutuvat toisiinsa?” (SO4)

”Pitää auttaa sellaisilla keinoilla, jotka ovat mahdollisia, ja jotka eivät sodi sitä viranomaislinjaa. Koska ei me voida toimia viranomaisina, kunnan edustajina, vastoin viranomaispäätöksiä.” (JSTT1)

Työntekijöiden pohdinnoista heijastuu myös vahva käsitys siitä, että kyky toimia virallisen linjan mukaisesti on yksi julkisen sosiaalityön työntekijän ammatillisuuden kriteereistä.

”Minä olen esimiesasemassa, ja se tarkoittaa, että minä olen työnantajan edustaja. Eli minä en voi lähteä viestittämään - vaikka eettiset arvoni sanoisivat jotakin muuta - eteenpäin työntekijöille, että kyllä, tehkää vaan mitä teette. Minun täytyy viedä sitä virallista linjaa eteenpäin, pehmittäen myöskin niitä julmempia arvioita tai kommentteja mitä nyt olen kuullut johtoportaaasta. Suodattaa puolin ja toisin niitäkin kommentteja.” (JSTT1)

”Jos tulisi tuollainen (paperiton), niin konsultoisin ensimmäiseksi esimiestä, ja se varmasti riippuisi aika paljon siitä, mitä siellä suunnalla sanottaisiin. Ei minulla ole mahdollisuutta lähteä sooloilemaan, varsinkin kun nämä ovat vielä niin yksittäisiä tapauksia, niin ei ole niitä linjauksia niin vahvasti.” (SO4)

”Niin kun on kuitenkin viranomaistaho, eikä mikään hyväntekeväisyysjärjestö tai tällainen.” (SO1)

”Jos on laaja ja hyvä sydän ja haluaa vaan kaikkea hyvää asiakkaille, niin ehkä (oikea) paikka ei ole kuntasektori, se on järjestö, jossa voi tehdä erilaista (työtä).” (JSTT1)

Työntekijöiden pohdinnoista kuvastuu selkeästi sosiaalityön ja siihen liittyvän eettisen harkinnan avautuminen vieraalle logiikalle (vrt. Ikonen 2014, 60). Koska maahanmuuttoviranomaiset ovat kielteisillä oleskelulupapäätöksillään linjanneet paperittomat asiakkaat sivuun sosiaalityön perinteisenä kontekstina toimivien, eri asiakasryhmien asemaa turvaavien laillisten oikeuksien alueelta, vaikuttaa myös työntekijöiden eettinen asemointi siirtyneen asiakkaiden oikeuksien puolustamisesta (vrt. Talentia 2013, 14) viranomaisten välisen yhteistyön edistämiseen. Moniammatillisen yhteistyön edistämisvelvoite on kirjattu myös sosiaalialan ammattieettisiin ohjeisiin, joiden valossa sen painopisteen tulisi kuitenkin olla sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteuttamisessa ja asiakkaalle tarpeellisten palveluiden järjestämisessä (Talentia 2013, 26–27).

Kokemus yhteisen viranomaislinjan noudattamisesta eettisenä velvoitteena ilmenee kärjistetysti joidenkin tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden ristiriidan kokemuksesta, joka syntyy sosiaalialan salassapitovelvoitteen estäessä ilmiantamasta paperittoman asiakkaan olinpaikkaa käännetyksen toimeenpanemisesta vastaavalle poliisiviranomaiselle.

”Meillä on yksi sellainen tapaus nyt pöydällä, että valtion mukaan pitäisi käännättää pois maasta, mutta sitten - vaikka me tiedämme missä he ovat - meillä ei ole mitään ilmiantamismahdollisuutta poliiseille. Että nimenomaan ovat laittomasti maassa - Suomessa tällä hetkellä. Se ristiriita, että myönnetään täältä tukea inhimillisesti ajatellen, mutta sitten kuitenkin he ovat laittomasti... että sillä lailla he ovat niin kuin rikollisia.” (SO2)

”Niin ainakin tässä meidän tapauksessa mikä pyörii, kun siellä ulkomaalaisrekisterissä lukee, että nämä asiakkaat ovat poliisilta kadonneet, niin tulee vähän itselle tunne, ettei tee oikein, kun ei ilmoita eteenpäin, ja kun ei saa ilmoittaa. Mutta vähän niin kuin kamppailee omassa mielessään sen kanssa.” (SO4)

Onkin pääteltävissä, että mikäli laillisesti sitova salassapitovelvoite poistettaisiin, saattaisi toisen viranomaisen työn edistäminen ohittaa eettisessä

arvohierarkiassa sosiaalialan ammattieettisiin ohjeisiin kirjatun asiakassuhteen luottamuksellisuuden varjelemisen periaatteen (vrt. Talentia 2013, 8).

Toisaalta työntekijöiden pohdinnoista kuvastuu myös kokemus velvoittavana pidetyn toimintalinjan ja eettisyyden kohtaamattomuudesta. Työntekijät kuvaavat tuntevansa sympatiaa paperittomia asiakkaita kohtaan ja haluavansa noudattaa eettisiä arvoja, mutta joutuvansa taipumaan.

”Siis kyllähän minä nyt ehdottomasti sympatiseeraan sen asiakkaan, mutta en minä voi sitä minun sympatiaa ja myötätuntoa kääntää siihen, että toimin väärin. Että lähden myöntämään jotakin sellaista, mitä en saisi tehdä.” (JSTT1)

”Yritetään toimia oman etiikan mukaisesti, mutta ehkä siinä on pakko taipua - ei voi lähteä sooloilemaan kaikessa.” (SO1)

”Koen, että minun on pakko toimia sosiaalityön eettisten ohjeitten ja omien eettistä ajattelua ohjaavien periaatteitteni vastaisesti. Tähän minua ns. pakottaa nykyisiä linjauksia ja kunnan taloutta määrittelevät seikat.” (KV3)

Aiemmissa sosiaalialan työntekijöiden etiikkaa koskevissa tutkimuksissa (mm. Kukkonen 2014; Kiiski 2015) painottuneet näkemykset empatiakyvystä hyvän työntekijän keskeisenä määreenä eivät tähän tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden pohdinnoissa merkittävästi nouse esiin. Julkisen sosiaalityön yhteiskunnallisen tehtävän ei katsota rinnastuvan hyväntekeväisyystoimintaan, eivätkä työntekijät vaikuta pitävän henkilökohtaisten eettisten arvojensa noudattamista työn reunaehtojen puitteissa mahdollisena. He eivät siis katso valittujen toimintatapojen myöskään heijastavan henkilökohtaisia luonteenpiirteitään tai moraalinsa tasoa, eivätkä siten pohdi tekemäänsä työtä hyve-eettisestä lähestymistavasta käsin. Työntekijöiden kuvausten valossa tämän suhtautumistavan voi katsoa olevan myös osa heidän omasta hyvinvoinnistaan huolehtimista ja ammatillisten sekä henkilökohtaisten rajojen tunnistamista, mihin sosiaalialan ammattieettiset ohjeet velvoittavat (vrt. Talentia 2013, 31).

Vaikka tutkimukseen osallistuneet työntekijät kokevat olevansa velvoitettuja poliittista tahtotilaa mukailevan viranomaislinjan noudattamiseen, ilmaisevat he toisaalta myös tarvetta vaikuttaa paperittomien aseman kehittymiseen ja paperittomuutta tuottavien rakenteiden heikentämiseen. Yksittäisten paperittomien asioiden ajamista ei kuitenkaan pidetä mahdollisena, vaan vaikuttamistyön keinoksi nähdään paperittomuuden aiheuttamien ongelmien saattaminen poliittisten päätöksentekijöiden tietoisuuteen. Sosiaalialan ammattieettinen velvoite epäoikeudenmukaisen politiikan vastustamisesta (vrt. Talentia 2013, 9) tulee siis tässä suhteessa noteeratuksi, mutta ei samalla intensiteetillä kuin seurakuntien ja järjestöjen työntekijöiden näkemyksiä kartoittaneissa tutkimuksissa (Hällsten 2014; Okko & Alanko 2016; Venetjoki 2016), joissa halu muuttaa järjestelmää ja taistella paperittomien oikeuksien puolesta nousi vahvemmin esiin.

”Se (voidaanko sosiaalityöllä vaikuttaa pitkällä tähtäimellä lainsäädäntöön) on ihan poliittinen kysymys - riippuu vähän siitä, ketkä siellä eduskunnassa päättävät asioista. Mehän voimme tuoda esiin niitä ongelmia. Ehkä olisi ajattelun paikka, että jos niitä tapauksia tuleekin sitten enemmän esimerkiksi ensi vuonna, sitten varmaan kysymys herää, että mihin me sitten laitetaan ne.” (SO3)

”Mutta ehkä kuntatasolla (voidaan vaikuttaa päätöksentekoon) jotain, oman kunnan sisällä.” (JSTT2)

Vaikuttamistyön tekemiseen kytkeytyy epävarmuutta todellisesta mahdollisuudesta vaikuttaa päätöksentekoon. Epävarmuus kohdistuu pääasiassa poliittisten päätöksentekijöiden kiinnostukseen ottaa sosiaalityön kentän tuottamaa tietoa vastaan, mutta pohdinnan myötä nousee esiin myös kysymys siitä, ovatko sosiaalialan työntekijöiden omatkin arvot koventumassa.

”Ja sekin olisi mielenkiintoista, että mitkä ovat sosiaalityön kentän poliittiset mielipiteet? Minusta ne ovat yhtä merkittäviä kuin sosiaalityön kentän eettiset arvot. Kyllä ne kovat arvot näkyvät täällä kentällä. Meneekö sekin sellaiseen, että on lupa puhua julmasti ihmisistä, niin kuin juuri näistä paperittomista? Tavallaan he ovat nyt sellaisessa tyhjiössä, josta he eivät pysty itse löytämään tietään, ja heidät nähdään nyt täällä sellaisina yhteiskunnan parasiitteina ja uhkana. Ja samanaikaisesti meidän oma hallinto tuottaa näitä paperittomia.” (JSTT1)

5.3 Työntekijöiden kokemat ristiriidat

Tutkimusaineistosta nousee selkeästi esiin työntekijöiden kokemus ristiriitaisten eettisten vastuiden välillä tasapainottelusta. Monissa kommenteissa ristiriita sijoitetaan paperittomien asiakkaiden mahdollisen hädän punnitsemisen ja yhteisen viranomaislinjan noudattamisen välille. Viranomaislinjan määritelmä paikantuu maahanmuuttoviranomaisjohtoiseksi linjaksi.

”En minä halua lähteä palauttamaan ketään kauheisiin oloihin tai aiheuttaa ihmisille enempää ongelmia, ei se ole minun työni tarkoitus, mutta minun mielestäni pitää kuitenkin auttaa toisia viranomaisia ja olla yhtä mieltä. Ei voi toimia toista vastaan - se aiheuttaa ristiriitaa.” (SO4)

”Meille on sanottu, ettei me saataisi tukea laitonta maassa oleskelua, mutta kuitenkin meidän pitäisi ajatella inhimillisesti – jotenkin tarjota se viimesijainen...” (JSTT2)

”Maahanmuuttovirasto tekee päätöksensä ja heillä on omat linjauksensa. Meillä ei työntekijöiden tarvitse pohtia sitä, onko tämä oikea pakolainen vai ei. Jotta tässä voi tehdä sitä työtä, niin pitää luottaa siihen, että ne päätökset mitkä Maahanmuuttovirasto on tehnyt, niin sen mukaan mennään.” (JSTT1)

Koska työntekijät, jotka tunnustavat sosiaalityön aseman ihmisoikeuksien turvaajana, pitävät Maahanmuuttoviraston päätöksiä omaa työtään määrittävänä ohjenuorana, voi heidän päätellä katsovan globaalissa kontekstissa sovellettavan ihmisoikeusasiantuntijuuden kuuluvan sosiaaliviranomaisten sijasta maahanmuuttoviranomaisille. Näin oikeutetaan myös velvollisuuseettisen painopisteen siirtyminen sosiaalialan perustehtävän toteuttamisesta yhteisen, maahanmuuttoviranomaisjohtoisen linjan noudattamiseen.

Paperittomille asiakkaille annettava tuki koetaan jopa rikkomukseksi yhteistä viranomaislinjaa kohtaan, koska sen katsotaan edistävän laitonta maassa oleskelua. Palveluiden myöntämisen tai epäämisen katsotaankin vaativan sosiaalialan työhön tyypillisesti kuulumatonta riskiarviointia, mikä lisää yksittäisen

työntekijän vastuuta tekemiensä ratkaisujen seurauksista ja aiheuttaa ristiriitaisia paineita.

”Niin totta kai siinä aina mieltii seuraamuksia siitä, että jos minä tuen hänen maassa oleskeluaan täällä ja sitten tapahtuukin joku rikos, ja sitten lähdetään selvittämään, että millä hän on tämän rikoksen toteuttanut tai millä hän on elänyt, ja sitten se kääntyy...” (JSTT2)

”Mielestäni sekin on eettinen haaste, että tuemme yhteiskunnassa pysymistä henkilöille, joista on mahdollista vaaraa muille kansalaisille. Ja toisaalta taas kaikkia tulee kohdella tasapuolisesti, on heillä taustallaan mitä vaan. Haastava dilemma.” (KV5)

”Mutta ehkä se meidän yhteisön, tämän järjestäytyneen yhteiskunnan, huoli on siitä, että miten tämä sitten radikalisoituu, mitä täällä tapahtuu? Ja yhtenä perusteena myöskin siihen tämä, että sitä hätäapua on järjestettävä.” (JSTT1)

”Ja sitten juuri ne seuraukset - että mitä minä oikeasti tiedän tästä tapauksesta? Totta kai kaikissa tapauksissa luotetaan asiakkaaseen, mutta en minä halua kenellekään enkä missään tapauksessa aiheuttaa lisää ongelmia... Tässä on niin paljon epätietoisuutta monessakin asiassa, niin minä en halua tehdä mitään liikettä mihinkään suuntaan.” (SO4)

Työntekijöiden pohdinnoista kuvastuu huoli siitä, että astuessaan omalla harkinnallaan velvollisuuseettisenä normina pidetyn yhteisen linjan ulkopuolelle, tulee työntekijä seurauseettiseen vastuuseen myös tämän harkintansa laajennetuista seurauksista – kuten paperittoman asiakkaan mahdollisesti myöhemmin tekemistä rikoksista. Toisaalta akuutin avun antamista perustellaan muuhun yhteiskuntaan kohdistuvan riskin minimoimisella. Haavoittuvan aseman perusteella tehtävässä harkinnassa paperittomien ihmisarvoon perustuvien perustarpeiden tyydyttäminen nähdäänkin yhdenaikaisesti sekä välineenä että riskinä yhteiskunnalliselle turvallisuudelle.

Jotkut työntekijät yhdistävät paperittomien tuentarpeen arviointiin seurauseettisen vastuun myös siitä, että tuen myöntäminen saattaa johtaa järjestelmän hyväksikäyttöön ja estää paperittomien hakeutumisen takaisin omiin kotimaihinsa.

”Sosiaalityön eettiset säännöt ohjaavat auttamaan ja tukemaan tukea tarvitsevia ihmisiä huolimatta ihmisten alkuperästä. Toisaalta jos annamme tukea kaikille ihmisille lupia katsomatta, poistuu luvansaannin merkitys. Pysyykö yhteiskunnassa järjestys ja onko avustus pois kaikilta muilta tarvitsevilta, jos tukea annetaan ja kaikki voivat jäädä helposti oleskelemaan ilman lupaakin?” (KV5)

”Tuleeko siitä sitten sosiaalitoimiston hyväksikäyttöä, jos joku puskaradio kertoo, että sieltä saa kaiken? Sittenhän ei hakeudutakaan mihinkään vapaaehtoiseen paluuseen, vaan mennään vaan jonnekin alueelle ja haetaan sosiaalitoimesta.” (SO1)

Työntekijät kokevat paperittomien asiakkaiden palveluihin ja kohtaamiseen liittyvän ohjeistuksen puutteen aiheuttavan ristiriitoja, ja sysäävän liian suuren vastuun sekä asiakkaista että resursseista yksittäisten työntekijöiden harteille.

”(Paperittomat) koetaan hyvin vaikeaksi ja haastavaksi uudeksi asiakasryhmäksi. Puuttuu selkeät ohjeet, miten työskennellä heidän kanssaan - ei juuri mitään. Tämä tuo työhön ison ristiriidan, koska esimerkiksi perheväkivaltatilanteissa tulee suojella ja auttaa lapsia, mutta palveluita ei voida tarjota. Lastensuojelu on täysin keinoton auttamaan näitä perheitä.” (KV-ryhmä1)

”Luo eettisiä haasteita, jotka kohdistuvat nimenomaan työntekijään aikuissosiaalityössä, koska valtiovalta ei ole antanut selkeää ja yhdenvertaista ohjeistusta paperittomien toimeentulosta.” (KV2)

”Koen joutuvani kartoittamaan asiakkaan tilannetta sen perusteella ’mistä voin karsia’ sen sijaan, että voisin ottaa asiakaslähtöisen näkökulman ’kuinka voin tukea asiakasta’. Näen tämän todella ristiriitaisena suhteessa siihen, mikä on roolini sosiaalityöntekijänä ’normaalitilanteessa’ kunnan viranomaisena.” (KV3)

”Mitä paperittomille voi myöntää, mitä ei voi voiko myöntää ollenkaan? Millaista muuta tukea voi tarjota vai voiko? Täytyy saada valtakunnallinen ohjeistus siitä mitä, kenelle ja millä perusteilla annetaan.” (KV5)

Aiempien, sosiaalialan työntekijöiden eettiseen kuormittumiseen liittyvien tutkimusten (mm. Pihlajasaari 2015; Mahlanen 2008) mukaan jatkuva eettisten dilemmitilanteiden kohtaaminen aiheuttaa työntekijöissä ahdistuneisuutta, itsesyytöksiä ja stressiä, ja työn tueksi kaivataan vahvaa esimiehen tai työnohjauksen tukea. Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan nouse esiin

työntekijöiden kokema tarve nimenomaan oman organisaation sisältä saatavalle tuelle, vaan valtakunnallisille, paperittomien parissa tehtävää sosiaalityötä määritteleville linjauksille. Joka tapauksessa lienee selvää, että paperittomien asiakkaiden tukemiseen liittyvän laaja-alaisen harkinnan jättäminen yksittäisten työntekijöiden vastuulle vaarantaa pidemmän päälle heidän oikeutensa työsuojeluun ja -turvallisuuteen (vrt. Talentia 2013, 31–32).

Vaikka tutkimukseen osallistuneet työntekijät kokevat, että maahanmuuttoviranomaisten tekemiin päätöksiin on luotettava ja niiden mukaan määriteltävä asiakkaille annettava tuki, ei luottamus Maahanmuuttoviraston linjausten oikeellisuuteen ole horjumaton.

”On tavallaan pakko (luottaa Maahanmuuttoviraston päätöksiin), vaikka monesti sitä ajattelee, että ei tämä nyt ihan inhimillisesti mene.” (JSTT2)

”Vastaanottokeskuksista on kuultu, että turvapaikkaa odottavat pelkäävät entistä enemmän mahdollista kielteistä päätöstä, koska nyt on ollut kokemuksia, että Migrissä turvallisiksi tulkittuun kotimaahansa (Irakiin) palaavat kokonaiset perheet on tapettu saman tien maahan saavuttuaan. Perheet ovat saaneet paljon kielteisiä päätöksiä. Kun tällainen perhe pyytää sosiaalityöstä apua, miten voi kieltää heiltä kaiken tuen, kun tiedossa on, että he voivat menettää henkensä, jos he palaavat kotimaahansa? Itse en haluaisi tällaista omalletunnolleni.” (KV5)

”Mielestäni tämä on aiheena jotenkin ahdistava. Kyllähän nämä tilanteet joita kuvaillaan, herättävät paljon tunteita.” (JSTT2)

Sosiaalialan ammattieettisiin periaatteisiin suhteutettuna työntekijöiden huoli paperittomien asiakkaiden edun toteutumisesta nousee korkeimmalle mahdolliselle tasolle, sillä poliittista tahtotilaa mukailevien käännytyspäätösten pelätään pahimmassa tapauksessa voivan asettaa asiakkaat jopa välittömään hengenvaaraan. Joidenkin työntekijöiden pohdinnoista kuvastuukin voimakas ahdistuneisuus toimeenpaneavasta osallisuudesta maahanmuuttoviranomaisten mahdollisesti virheellisiin päätöksiin, joiden noudattamiseen paperittomat asiakkaat palveluiden voimakkaan rajaamisen myötä pakotetaan. Horjuva

luottamus yhtenäisen viranomaislinjan oikeellisuutta kohtaan jäsenyytensä seuraamuseettiseksi vastuuksi paperittoman kotimaassaan mahdollisesti kohtaamasta väkivallasta.

5.4 Johtopäätökset

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, millaisia ammattieettisiä ristiriitoja paperittomien asiakkaiden kohtaaminen aiheuttaa julkisen sosiaalialan työntekijöille. Tutkimustulosten perusteella paperittomien asiakkaiden kohtaaminen aiheuttaa työntekijöille ammattieettisiä ristiriitoja poikkeuksetta kaikilla asiakkaan asemaa ja työntekijän roolia koskevilla osa-alueilla. Paperittomien asiakkaiden edun koetaan olevan ristiriidassa sekä poliittisen päätöksenteon, taloudellisten resurssien, eri asiakasryhmien keskinäisten etujen että työntekijöiden henkilökohtaisten etujen kanssa (vrt. Talentia 2013, 11).

Tutkimuksen tarkoituksena oli myös selvittää, miten työntekijöiden kokema eettinen vastuu ristiriitatilanteissa painottuu. Tutkimustulosten perusteella työntekijöiden kokema eettinen vastuu painottuu pääasiassa maahanmuuttoviranomaisten logiikkaa noudattavan yhtenäisen viranomaislinjan toteuttamiseen, mistä käsin paperittomien asiakkaiden oikeuksia ja tarpeita koskeva harkinta tapahtuu.

Tutkimustuloksista voi johtaa, että työntekijät katsovat globaalissa kontekstissa sovellettavan ihmisoikeusasiantuntijuuden kuuluvan sosiaaliviranomaisten sijasta maahanmuuttoviranomaisille. Työntekijät eivät pidä omaa osaamistaan tai ammattinsa suomia valtuuksia riittävinä maahanmuuttoviranomaisten tekemien päätösten kyseenalaistamiseen, vaan katsovat joutuvansa luottamaan näiden tekemien ihmisoikeusarvioiden oikeellisuuteen.

Vaikka sekä maahanmuuttoviranomaisten että sosiaaliviranomaisten logiikan voidaan lähtökohtaisesti katsoa perustuvan ihmisoikeusvelvoitteisiin, joihin Suomi on valtiona sitoutunut, on niiden yhdenaikainen soveltaminen

paperittomien asiakkaiden kohdalla käytännössä mahdotonta. Siinä missä sosiaalialan ammattieettinen logiikka perustuu asiakkaan yhteiskunnallisen osallisuuden edistämiseen, perustuu maahanmuuttoviranomaisten logiikka kielteisen oleskelulupapäätöksen saaneiden paperittomien osalta täysin päinvastaiseen tavoitteeseen: asiakkaiden maasta poistumiseen. Kahden järjestelmän logiikan yhteensovittamisen mahdottomuus kärjistyy paperittomien asiakkaiden omien ihmisoikeusarvioiden poiketessa maahanmuuttoviranomaisten tekemistä arvioista, mikä pakottaa sosiaalialan työntekijät valitsemaan puolensa.

Yhtenäisen viranomaislinjan noudattamisen – mille tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden pohdinnoissa ei nouse esiin vaihtoehtoa – myötä sosiaalialan työntekijöiden harkintavalta kaventuu huomattavasti paperittomien asiakkaiden subjektiivisiin tarpeisiin vastaamisen osalta. Toisaalta paperittomien asiakkaiden yksilöllisissä tilanteissa tehtävään harkintaan yhdistyy koettu vaatimus tavanomaista paljon laaja-alaisempien vastuukysymysten, kuten yhteiskunnallisen turvallisuuden säilymisen, punnitsemisesta. Tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden pohdinta eettisistä ristiriidoista käydäänkin pääasiassa näiden harkintaan liittyvien kysymysten alueella. Pohdinnasta esiin nousevat velvollisuuseettiset, hyve-eettiset ja seuraamuseettiset (mm. Aadland 1993, 70–75; Gray & Webb 2010, 1–13; Sipilä 2011, 47) painotukset kytkeytyvät kaikki yhtenäisessä viranomaislinjassa toimimiseen. Sosiaalialan työn lähtökohtaisena arvopohjana toimivat sosiaalieettiset periaatteet, kuten vapaus, veljeys ja solidaarisuus (vrt. Sipilä 2011, 49), eivät työntekijöiden pohdinnoissa pääasiassa nouse esiin.

Tutkimusaineiston sisällöllisen painottumisen etäälle sosiaalialalle hakeutuneiden työntekijöiden tyypillisistä itsemäärittelyistä, joissa painottuvat ihmissläheiset arvot, empaattisuus ja auttamishalu (mm. Kukkonen 2014, 62; Hackett ym. 2003; Grant 2014; Kiiski 2015), ei kuitenkaan voi katsoa viittaavan tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden henkilökohtaisiin ominaisuuksiin tai ammattietiikan soveltamiskykyyn. Suomalaiset sosiaalialan ammattieettiset ohjeet laatiin Sosiaalialan ammattieettisen lautakunnan näkemyksen mukaan

sosiaalialan korkeakoulutettujen työntekijöiden ammattieettinen osaaminen on korkeatasoista ja eettiset periaatteet hyvin sisäistettyjä (Mäkinen 2009, 254), eikä muuta ole syytä olettaa tähän tutkimukseen osallistuneiden työntekijöidenkään osalta. Kyseenalaisempaa sen sijaan on sosiaalialan ammattieettisten ohjeiden käytännön sovellettavuus paperittomien asiakkaiden parissa työskentelyyn.

Sovellettavuuden hankaluutta kuvastavat hyvin Sosiaalialan ammattieettisen lautakunnan laatimaan sosiaalialan ammattilaisten eettiseen valaan valitut sanamuodot. Vala perustuu kansainvälisiin sosiaalialan ammattieettisiin periaatteisiin, ja sen tarkoituksena on nostaa esiin alan arvopohjaa ja lisätä alalle valmistuvien työntekijöiden sitoutumista sen noudattamiseen. (Talentia i.a.b.)

”Minä vakuutan kunnian ja omantuntoni kautta, että ammatissani sitoudun ihmisyyden kunnioittamiseen. Toimintani päämäärä on edistää asiakkaan kykyä ja mahdollisuuksia itsenäiseen elämään ja täysivaltaiseen kansalaisuuteen.”

Ammattieettisen toiminnan päämäärän sitominen täysivaltaisen kansalaisuuden edistämiseen sulkee jo lähtökohtaisesti paperittomien kanssa työskentelyn ammattietiikan sovellettavuuden ulkopuolelle. Kansalaisuuteen tai oleskeluoikeuteen sidottu palvelujärjestelmä ei takaa yhtäläisiä ihmisoikeuksia oleskeluoikeudettomille ihmisille. Näin ollen sosiaalialan työntekijöiden mahdollisuus soveltaa ihmisoikeuksiin liittyvää eettistä asiantuntijuuttaan joutuu selkeälle törmäyskurssille kansallisten lakien ja työskentelyn reunaehtojen kanssa.

”Puolustan asiakkaani ihmisoikeuksia. Pyrin ehkäisemään ja estämään yksilöiden ja ryhmien yhteiskunnallista syrjäytymistä sekä poistamaan huono-osaisuuden seurauksia ihmisten elämässä. Suojaan asiakassuhteen luottamuksellisuutta.”

Myös paperittomien yhteiskunnallisen syrjäytymisen estäminen on lähtökohtaisesti mahdotonta palvelujärjestelmässä, joka ei tunnista heidän oikeuttaan mihinkään yhteiskunnalliseen asemaan. Näin paperittomat rajautuvat lähes kokonaan sosiaalialan työssä tyypillisesti edistettävien sosiaalisten, taloudellisten ja sivistyksellisten oikeuksien ulkopuolelle. Sosiaalialan

ammattieettisten päämäärien eteen työskenteleminen vaatisikin sosiaalialan työntekijöiltä kykyä puolustaa paperittomia asiakkaita yhteiskunnallisen eriarvoisuuden sijasta globaalia epäoikeudenmukaisuutta vastaan, mikä puolestaan edellyttäisi riittävää ymmärrystä globaaleista sosiaalisista ongelmista ja työskentelykeinoja niiden poistamiseksi (Jönsson 2014, 37–39).

”Sitoudun ammattikuntani eettisiin periaatteisiin ja ohjeisiin, enkä painostuksestakaan toimi ammattietiikan vastaisesti.”

Sosiaalialan työntekijöiden sitoutumisen ja sitouttamisen ammattieettisiin periaatteisiin, joiden sovellettavuus on paperittomien asiakkaiden kohdalla hyvin vaikeaa, ellei jopa mahdotonta, voi perustellusti olettaa johtavan lisääntyviin eettisten ristiriitojen kokemuksiin ja eettiseen kuormittumiseen.

Tämän tutkimuksen jatkokysymyksinä olisikin tärkeää tutkia, millä keinoilla sosiaalialan työntekijät voisivat vaikuttaa paperittomien asiakkaiden aseman kehittymiseen, sekä sitä, millä tavoin sosiaalialan työntekijöiden eettistä kuormittumista voitaisiin ennaltaehkäistä.

6 POHDINTA

Tämä opinnäytetyönä tekemäni tutkimus osui ajankohtaisesti hyvin kriittiseen muutostilanteeseen. Tutkimuksen tekemisen aikana Suomessa oleskelevien paperittomien ihmisten määrä on lisääntynyt, ja paperittomuus ilmiönä noussut keskustelunaiheeksi monille julkisille areenoille. Kiristynyt poliittinen ilmapiiri, joka on heijastunut muun muassa Suomen ulkomaalaislainsäädäntöön, on paperittomuuden myötä saanut rinnalleen myös globaalia vastuuta korostavaa liikehdintää. Paperittomuuden myötä historiallinen, universaalin vastuun ja kansallisvaltion edun välille sijoittuva ristiriita (vrt. Jönsson 2014), onkin noussut sekä suuren yleisön että monien eri alojen edustajien yhteiseksi pohdinnan kohteeksi.

Paperittomien asiakkaiden lisääntyvä kohtaaminen julkisessa sosiaalialan työssä on tämän tutkimuksen tekemisen aikana tuonut yhä useammat ammattilaiset samojen kysymysten äärelle, joita tutkimukseen osallistuneet työntekijät ovat tutkimuskysymysteni puitteissa pohtineet. Tutkimukseeni onkin kohdistunut runsasta ammatillista mielenkiintoa, ja muun muassa sosiaalialan ammattilehti Talentia käsitteli sitä maaliskuussa 2017 julkaistussa artikkelissa. Tutkimus osallistui myös helmikuussa 2017 Valtakunnallisille sosiaalityön tutkimuksen päiville, jossa sosiaalialan työhön nivoutuvia globaaleita kysymyksiä käsiteltiin useamman tutkijan toimesta.

Sosiaalialan työntekijöiden ammattietiikan ottaminen tutkimusaiheeksi on haastanut myös minut itseni hyvin laajaan eettiseen pohdintaan. Minun, kuten muidenkin sosiaalialan työntekijöiden, on lähtökohtaisesti hyvin helppo yhtyä sosiaalialan ammattieettisiin arvoihin, ja olen ennen tämän tutkimuksen tekemistä pitänyt niiden käytännön soveltamista ehdottomana vahvuutenani. Tutkimukseeni osallistuneiden työntekijöiden pohdintaan perehtyessäni ja sitä analysoidessani on ammatillinen sinisilmäisyyteni kuitenkin karissut ja olen päätenyt sosionomiopinnoissa korostuvien, sosiaalialan työtä määrittävien

ideaalien ääreltä julkisen sosiaalialan työn arkitodellisuuden jopa raadollisten reunaehtojen äärelle.

Sosiaalialan ammattieettisten ohjeiden mukaan ”asiakkaiden ihmisarvon ja yksilöllisyyden ehdoton kunnioittaminen on ainoa mahdollinen perusta eettisesti ja moraalisesti kestäväälle toiminnalle”. Uskon, että sekä minä että koko sosiaalialan työntekijöiden ammattikunta joudumme tulevaisuudessa tarkastelemaan julkista sosiaalialan työtä entistä kriittisemmin ja ottamaan aktiivisemmän roolin, jotta alan eettinen arvoperusta voisi nousta ruohonjuuritasolta globaaleita ihmisoikeuksia puolustavaksi muuriksi.

LÄHTEET

- Aadland, Einar 1993. Sosiaali- ja terveydenhoitoalan etiikka. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Autti, Lilli & Liukkonen, Miikkael 2009. Perusturvarikos. Teoksessa Tuula Hirvilampi & Markku Laatu (toim.) Toinen Vääryyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy, 245–252.
- Diakonia-ammattikorkeakoulu i.a. Sosiaalialan ammattikorkeakoulutuksen kompetenssit. Viitattu 28.4.2017.
www.diak.fi/opiskelu/.../Sosionomi_kompetenssit_2016.pdf
- Eduskunta 2015. Pöytäkirjan asiakohta PTK512015. Täysistunto 15.10.2015. Viitattu 4.11.2016.
https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/PoytakirjaAsiakohta/Sivut/PTK_51+2015+2.6.aspx
- Filosofia.fi i.a. Kant: Etiikka. Viitattu 15.11.2016.
http://filosofia.fi/node/2426#Kategorinen_imperatiivi
- Gray, Mel & Webb, Stephen A. 2010. Introduction: Ethics and Value Perspectives in Social Work. Teoksessa Mel Gray & Stephen A. Webb (toim.) Ethics and Value Perspectives in Social Work. New York: Palgrave Macmillan, 1–16.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2001. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ife, Jim 2008. Human Rights and Social Work. Towards Rights-Based Practice. Australia: Cambridge University Press.
- Ikonen, Elina 2014. Sosiaalialan ammattietiikka rakentuu suhteessa laajempaan systeemiin. Teoksessa Niina Häkälä (toim.) Eettisyys ihmistyössä. Abstraktikirja. XVI Sosiaalityön tutkimuksen päivät Kuopiossa 13.–14.2.2017. 60-61. Viitattu 18.2.2017.
http://www2.uef.fi/documents/1381035/2081287/STTPV2014_Abstraktikirja.pdf/52e01eeb-d5ca-4ca0-854e-b20e2fc4acef

- Jönsson, Jessica H. 2014. Local Reactions to Global Problems: Undocumented immigrants and social work. Tutkimusartikkeli, British Journal of Social Work 2014.
- Katisko, Marja 2015. Mahdollisuuksina ja uhkakuvina kunnissa - Tutkimus paperittomista ja oleskeluluvottomista ulkomaalaisista pääkaupunkiseudulla ja Lahdessa. Tutkimussuunnitelma.
- Keskimäki, Ilmo; Nykänen, Eeva & Kuusio, Hannamaria 2014. Paperittomien terveyspalvelut Suomessa. Terveys- ja hyvinvoinnin laitoksen raportti 11/2014. Viitattu 4.11.2016.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/114941/THL_RAP2014_011web.pdf?sequence=3
- Kiiski, Minna 2015. ”En kyllästy auttamiseen koskaan.” Sosiaalityön motiivit ja niiden suhde työhyvinvointiin ammattilehdessä julkaistuissa haastatteluteksteissä. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Viitattu 6.11.2016.
<https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/96692/GRADU-1424247486.pdf?sequence=1>
- Kiviranta, Varpu 2016 (toim.) Suomeen syntymässä uusi paperittomien joukko? Artikkelit Yle-uutisten verkkosivuilla 31.8.2016. Viitattu 4.11.2016.
<http://yle.fi/uutiset/3-9123458>
- Kukkonen, Marja-Hannele 2014. Sosiaalityön yliopisto-opiskelijoiden ammatillinen kasvu: ”Tuskin minusta tulee täysin oppinutta sosiaalityöntekijää koskaan”. Abstrakti teoksessa Eettisyys ihmistyössä. Viitattu 6.11.2016.
<http://spotidoc.com/doc/3483304/eettisyys-ihmisty%C3%B6ss%C3%A4.-abstraktikirja-xvi-sosiaality%C3%B6n-tu...>
- Leppäkorpi, Mervi 2015. Oikeudettomassa asemassa olevat siirtolaiset kolmannen sektorin asiakkaina – Näkökulmia tapausesimerkin kautta. Teema-artikkeli teoksessa Kansalaisyhteiskunta. Viitattu 4.11.2016.
<http://content.yudu.com/Library/A3yusf/Kansalaisyhteiskunta/resources/1.htm>

- Maahanmuuttovirasto 2016a. Turvapaikanhakijat 1.1.–31.12.2015. Viitattu 4.11.2016. http://www.migri.fi/download/64990_Tp-hakijat_2015.pdf?b5b6d39f6801d488
- Maahanmuuttovirasto 2016b. Humanitaarista suojelua ei myönnetä enää, uudet maalinjaukset Afganistanista, Irakista ja Somaliasta. Lehdistötiedote 17.5.2016. Viitattu 4.11.2016. http://www.migri.fi/medialle/tiedotteet/lehdistotiedotteet/lehdistotiedotteet/1/0/humanitaarista_suojelua_ei_myonneta_ena_uudet_maa_linjaukset_afganistanista_irakista_ja_somaliasta_67589
- Maahanmuuttovirasto 2016c. Irakilaisten turvapaikkapäätökset: Kielteisten osuus kasvanut. Lehdistötiedote 6.7.2016. Viitattu 4.11.2016. http://www.migri.fi/medialle/tiedotteet/lehdistotiedotteet/lehdistotiedotteet/1/0/irakilaisten_turvapaikkapaatokset_kielteisten_osuus_kasvanut_68688
- Maahanmuuttovirasto 2016d. Vastaanottopalvelujen lakkaaminen vastaanottolain 14 A §:n nojalla. Ohje 10.8.2016. Viitattu 4.11.2016. http://www.paperittomat.fi/wp-content/uploads/2016/09/Maahanmuuttovirasto_-_vastaanottopalveluiden_lakkaamisesta.pdf
- Mahlanen, Kaisa 2008. Sosiaalityön eettisesti haastavat tilanteet sosiaalityöntekijöiden omissa kokemuksissa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Viitattu 6.11.2016. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/38232/URN:NBN:fi:juu-201207182096.pdf?sequence=1>
- Metsämuuronen, Jari 2009. Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. International Methelp Ky. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Mäkinen, Päivi 2009. Ammatillisuus ja etiikka ristipaineissa. Teoksessa Tuula Hirvilampi & Markku Laatu (toim.) Toinen Vääräyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy, 253–268.
- Mäntysaari, Mikko 2008. Syrjiikö sosiaalityö? Teoksessa Tuula Helne & Markku Laatu (toim.) Vääräyskirja. Vammala: Vammala Kirjapaino Oy, 115–134.

- Niemelä, Pauli 2011. Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Juva: PS-kustannus, 13–46.
- Niemelä, Pauli 2014. Ihmisarvo ja sosiaalityö. Teoksessa Niina Häkälä (toim.) Eettisyys ihmistyössä. Abstraktikirja. XVI Sosiaalityön tutkimuksen päivät Kuopiossa 13.–14.2.2017. 6-7. Viitattu 18.2.2017.
http://www2.uef.fi/documents/1381035/2081287/STTPV2014_Abstraktikirja.pdf/52e01eeb-d5ca-4ca0-854e-b20e2fc4acef
- Okko, Elina & Alanko, Milla 2016. Ensimmäinen luokku. Diakoniatyö paperittomien ensimmäisenä kohtaajana. Opinnäytetyö. Diakoniamattikorkeakoulu. Viitattu 6.11.2016.
http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/107711/Alanko_Milla_HELSINKI.pdf?sequence=1
- Opetushallitus i.a. Ennakointimenetelmät. Viitattu 6.11.2016.
http://www.oph.fi/download/166911_Ennakointimenetelmat.pdf
- Paperittomat-hanke i.a. Oikeudet. Viitattu 4.11.2016.
http://www.paperittomat.fi/?page_id=33
- Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja 2011. Arvojen ja etiikan dilemma sosiaalityössä. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Juva: PS-kustannus, 7–12.
- PiCUM i.a. Who are Undocumented Migrants. Viitattu 4.11.2016.
<http://picum.org/en/our-work/who-are-undocumented-migrants/>
- Pihlajasaari, Pia 2015. Eettinen organisaatiokulttuuri – Yhteydet työhyvinvointiin ja työpaikan vaihtoihin. Jyväskylän yliopisto. Viitattu 5.11.2016.
https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/47856/978-951-39-6410-8_v%c3%a4it%c3%b6s12122015.pdf?sequence=1
- Pihlajasaari, Pia 2016. Eettinen kuormittuneisuus työelämässä. Diaesitys. Mentorointi, Coaching ja eettisyys työelämässä –ilta 15.9.2016. Viitattu 5.11.2016.
http://www.emccouncil.org/webimages/FI/Eettinen_kuormittuneisuus_tyolamassa.pdf
- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Yhteiskuntatieteellinen

- tietoarkisto. Viitattu 7.11.2016.
<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus>
- Sipilä, Anita 2011. Sosiaalityön asiantuntijuuden ulottuvuudet – Tiedot, taidot ja etiikka työntekijöiden näkökulmasta kunnallisessa sosiaalityössä. Itä-Suomen yliopisto. Viitattu 4.11.2016.
http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-0537-6/urn_isbn_978-952-61-0537-6.pdf
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2003. Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma vuosille 2003–2005. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003: 23. Viitattu 5.11.2016.
<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/72388/TRM200323.pdf?sequence=1>
- Talentia 2013. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. Viitattu 4.11.2016.
http://www.talentia.fi/files/558/Etiikkaopas_2013_net.pdf
- Talentia i.a.a. Sosiaalityön eettiset säännöt. Viitattu 4.11.2016.
http://www.talentia.fi/files/559/Sosiaalityon_eettiset_saannot.pdf
- Talentia i.a.b. Ammattieettinen vala. Viitattu 1.5.2017.
<http://www.talentia.fi/tyoelama/ammattietiikka/vala>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos i.a. Paperittomat. Viitattu 4.11.2016.
<https://www.thl.fi/fi/web/maahanmuuttajat-ja-monikulttuurisuus/palvelut/paperittomat>
- Tuomi, Jouni ja Sarajärvi, Anneli 2003. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Ulkoasiainministeriö i.a. Ihmisoikeussopimukset ja –raportit. Viitattu 5.11.2016.
<http://formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=49537&contentlan=1&culture=fi-FI>
- Venetjoki, Maria 2016. Seurakunnat paperittomien kohtaajina. Tutkimus eiluterilaisista seurakunnista Helsingissä. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Viitattu 6.11.2016.
https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/105931/Venetjoki_Maria_HELSINKI.pdf?sequence=1

Vilka, Hanna 2005. Tutki ja kehitä. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Keuruu:
Otavan Kirjapaino Oy.

LIITE 1 – HAASTATTELUISSA KÄYTETYT ESIMERKKITAPAUKSET

1) Kolmihenkinen lapsiperhe

Kolmihenkinen lapsiperhe, jolla lainvoiman saanut kielteinen turvapaikkapäätös. Ei pystytä viranomaistoimin kääntämään. Perhe ei hakeudu vapaaehtoisen paluun järjestelmään, koska pelkäävät kotimaahan paluun vaarantavan henkensä. Vastaanottopalvelut lakanneet, ja perhe on joutunut muuttamaan ulos vastaanottokeskuksesta.

Perheen alakouluikäinen lapsi on käynyt vastaanottoajan koulua ja menestynyt siellä hyvin. Vanhemmillä ei ole työnteko-oikeutta eikä opiskelupaikkaa. He pystyvät kommunikoimaan vain omalla äidinkielellään. Perheen äiti on raskaana. Isällä on epätasapainossa oleva pitkäaikaissairaus. Perheellä ei ole säästöjä eikä tuloja, puhelinliittymiä tai matkakortteja. Perhe asuu kristillisen herännäisseurakunnan tarjoamassa yhden huoneen tilapäismajoituksessa, joka on kaukana lapsen koulusta. Seurakunta toivoo perheen lapsen osallistuvan lastenkuoroon ja pyhäkouluun. Perhe ei tunnusta kristinuskoa.

2) Yksinäinen mieshenkilö

Mies, joka saanut lainvoimaisen kielteisen turvapaikkapäätöksen ja vastaanottopalvelut lakkaamassa huomenna. Pelkää tulevansa tapetuksi, mikäli palaa kotimaahansa. Ei tuloja, ei työlupaa, ei kielitaitoa. Ellei muuta vaihtoehtoa löydy, voi mahdollisesti saada nukkumapaikan suomalaisen ”työnantajan” kodista, jolle luvannut olevansa valmis tekemään mitä tahansa työtä nukkumapaikkaa ja ruokaa vastaan.

LIITE 2 – HAASTATTELUKYSYMYKSET

Mitä tunteita paperittoman asiakkaan kohtaaminen sinussa herättää/voisi herättää?

Tiedätkö, mitä palveluita tai tukea voit/voisit tarjota paperittomalle?

Pystytkö/pystyisitkö tarjoamaan palveluita tai tukea paperittoman asiakkaan tuen tarpeeseen perustuen?

Verrattuna oleskeluoikeuden omaavaan asiakkaaseen, mitä näkökantoja joudut/joutuisit pohtimaan myöntäessäsi palveluita paperittomalle asiakkaalle tai evätessäsi niitä häneltä?

Koetko paperittomien avuntarpeen ammattieettiseksi haasteeksi?

Koetko, että pystyt/pystyisit toimimaan sosiaalialan ammattietiikan tai henkilökohtaisen etiikkasi mukaisesti tai joutuvasi toimimaan sitä vastaan paperittomien asiakkaiden kohdalla?

Millä tavalla?

LIITE 3 – KYSELYLOMAKE

Hyvä sosiaalialan työntekijä,

Luoko paperittomuus/paperittomien asiakkaiden kohtaaminen eettisiä haasteita sosiaalityöhön? Minkälaisia?

Mitä tukea/apua/ohjeistusta tarvitset paperittomien asiakkaiden määrän kasvaessa?

Paperiton: Maassa ilman oleskelulupaa oleskeleva, muualta kuin EU- tai Eta-valtiosta tai Sveitsistä kotoisin oleva henkilö, jolla ei ole vakuutusturvaa sairauden tai sairaanhoidon varalle TAI jonka oleskeluluvan tai viisumin edellytyksenä on ollut yksityinen sairausvakuutus, mutta vakuutusturva on päättynyt tai se ei ole kattava TAI EU-kansalainen, jolla ei ole vakuutusturvaa sairauden tai sairaanhoidon varalle.

Kerro ajatuksiasi sähköpostiin marja.katisko@diak.fi 31.12.2016 mennessä.

Ajatuksesi ovat meille tärkeitä tutkimushankkeessamme Paperittomat – Tutkimus oikeudettomassa asemassa olevista ulkomaalaisista.

Tutkimusaineistoa tullaan käsittelemään tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti, vastaajien henkilötiedot eivät tule missään tutkimuksen vaiheessa esiin. Kysymyksiin voi vastata myös anonyymisti. Kommentit tullaan hävittämään analyysin jälkeen, viimeistään 1.4.2017. Tutkimusta rahoittaa Kaupunkitutkimus- ja metropolipolitiikkaohjelma (Helsinki, Espoo, Vantaa ja Lahti).

*Dosentti, tutkija Marja Katisko & sosionomiopiskelija Milla Elo
Diakonia-ammattikorkeakoulu
puh: 040 509 5799 (Marja Katisko)*